

Det andra slaget vid Hällaskogen 1464. Om krigsföring och taktik i det senmedeltida Sverige

MARTIN SKOOG

In the winter of 1464, the Swedish bishop Kettil Karlsson (Vasa) instigated an uprising against King Christian I of Oldenburg who at the time ruled all of Scandinavia. In order to crush the uprising the king quickly responded with a war campaign against the insurgents. In April his army was ambushed in Hälla forest in Västmanland by forces commanded by the bishop. In the battle that followed the king was defeated and fled back to Stockholm. The study of medieval warfare in Sweden has hitherto yielded little interest among scholars. The aim of this article is thus to add to this subject by investigating these events from a military point of view. The article address the question of the actual geographical location of the battle, what elements the two clashing armies composed of, further, what really happened during the course of the battle and finally how the battle ended and what the military consequences were.

Mycket har tidigare skrivits om de politiska konflikterna i det senmedeltida Sverige. Många grupper i samhället var militärt organiserade och under vissa omständigheter uppfattades militära stridshandlingar som ett vedertaget sätt att lösa politiska konflikter. Sällan har dock de rent militära aspekterna av dessa konflikter varit föremål för några kritiska undersökningar och ofta har man nöjt sig med att teckna en generell bild av de militära förhållandena. Under 1300- och 1400-talet skedde en betydande militär utveckling på kontinenten. Högmedeltidens tunga kavalleri förlorade successivt sin betydelse medan det ofrälse fotfolkets i motsvarande grad ökade. Dessutom introducerades krutartilleri i krigsföringen under denna period. Alla dessa tre faktorer fick med tiden långtgående samhälleliga och politiska konsekvenser (Rogers 1995: 55–76). Huruvida dessa förändringar också kom till stånd i Sverige under 1400-talet har sällan problematiserats. Undantaget är böndernas framträdande roll i krigen som på många håll tidigare fastslagits, men sällan problematiserats ur militär synpunkt. I denna artikel behandlas unionskungen Kristian av Oldenburgs fälttåg år 1464 – som kulminerade i det andra slaget vid Hällaskogen – som ett exempel på hur krigsföringen fungerade i Sverige vid 1400-talets mitt. Studien utgör ett försök att tillföra forskningen ny kunskap om militära förhållanden under senmedeltiden i Sverige.

Bakgrund

År 1457 hade den Oxenstiernska släktkretsen störtat Karl Knutsson (Bonde) från den svenska tronen, varvid denne flytt till Preussen. Istället kröntes Kristian I av Oldenburg till kung i Sverige. Kristian regerade därmed alla de tre nordiska rikena och Kalmarunionen var återupprättad. I Sverige fanns dock flera maktthungriga konkurrerande och delvis överlappande partibildningar som tidvis gjorde unionskungens maktutövning bekymmersam. År 1463 avkrävde han en skeppsskatt av sina svenska undersåtar, under förevändning om ett krigståg österut mot ryssarna. Kungens beskattningspolitik hade dock blivit allt mer impopulär och upplandsbönderna vägrade blankt att betala skatten. Flera tusen av dem marscherade till Stockholm för att uttrycka sitt missnöje. Ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) lät då på eget bevåg efterskänka skatten för att stilla böndernas ilska. När kungen återvände till Stockholm på sensommaren lät han därför fängsla ärkebiskopen, varpå upplandsbönderna åter marscherade mot Stockholm i en resning till stöd för biskop Jöns. Kungens trupper besegrade dock snabbt bönderna på Helgeandsholmen i något som källorna beskriver som en massaker. Därefter fördes den fångne ärkebiskopen till Danmark (Styffe 1870: CXLV–CLI).

Som ett svar på denna brutala politik inledde Linköpingsbiskopen Kettil Karlsson (Vasa) en resning. Denne var ärkebiskopens kusin och företrädde den mäktiga Oxenstiernska släktkretsen, vars militära resurser nu mobiliserades för att bekämpa de grupper i Sverige som inte ville ansluta till resningen.¹ Biskopen mobiliserade dalkarlarna och allmogen norr om Mälaren samt trupper från städerna kring Mälaren. Han inledde belägringar av Örebro, Stegeborg, Ringstadaholm, Rumlaborg och Stockholm (Styffe 1870: CLIII–CLIV).² I mars utfärdades också en påvlig bulla mot kung Kristian och till den fängslade ärkebiskopens försvar, vilket skänkte resningen en viss legitimitet (Kumlien 1940: 75). Kungens motdrag blev ett stort och välorganiserat vinterfälttåg i februari 1464. Denne marscherade med en stark här genom Småland och Östergötland och vidare till Stockholm. Biskop Kettil Karlsson retirerade då till Västerås varpå kungen snart följde efter med sin armé. Från Västerås marscherade Kettil norrut i riktning mot Dalarna, och kungen följde efter för att söka ett militärt avgörande och krossa resningen. På vägen till Dalarna gick dock den kungliga hären i ett bakhåll vid Hällaskogen. Kristians blev besegrad av biskop Kettil och resterna av kungens armé tvingades fly tillbaka till Stockholm. Snart tvingades Kristian också lämna Stockholm varpå han för alltid förlorade den svenska tronen.

¹ Om den oxenstiernska släktkretsen, se Lundholm 1956: 51–54.

² Kettils trupper lyckades dock endast inta Örebro och Ringstadaholm.

Vid sidan av slaget vid Brunkeberg år 1471 har bland andra Salomon Kraft framhållit denna händelse som en av 1400-talets viktigaste militära kraftmätningar: "Med rätta skulle i det senmedeltida Sverige sammanstötningen vid Haraker nämnas vid sidan om slaget vid Brunkeberg" (Kraft 1944: 88). Sett till 1400-talets källäge är slaget också förhållandevis väl dokumenterat och har tidigare översiktligt berörts av en handfull forskare, men inte varit föremål för några kritiska eller mer uttömmande källundersökningar.

Åren 2012–2013 deltog författaren i en slagfältsarkeologisk undersökning i Haraker, med syftet att bestämma platsen för slaget.³ I samband med detta projekt väcktes många nya frågor kring varför slaget kom att stå på just denna plats, vilka olika kontingenter som ingick i de två härar som drabbade samman, hur slagets förlopp såg ut och vad som blev de omedelbara konsekvenserna av slaget. Syftet med artikeln är att kritiskt granska de bevarade textkällorna för att försöka besvara dessa frågor och därmed tillföra forskningen ny information om denna spektakulära händelse.

Platsen för slaget

Källorna som omtalar slaget mellan kung Kristian och biskop Kettil år 1464 tycks vara överens om att det hela skedde vid Hällaskogen, i Harakers socken, Västmanland. *Vadstenadiariet* anger att slaget stod vid "en stor skog som ligger nära Harakers kyrka" (Gejrot 1996: 323). Kung Kristian själv anger att slaget stod vid "eneme holte geheten Helleschow" (En skog som heter Helleschow) (Kraft 1940: 130–131). I *Sturekrönikan*, anges "hällis skogh" (Klemming 1867–1868: 36–37), medan *Cronica Suecie*, som tillkommit under 1520-talet, anger "Weth haraker" (Klemming 1867–1868: 153–155).⁴ *Olaus Petris krönika*, som sannolikt påverkats av *Sturekrönikan*, anger "Haråker" (Klemming 1860: 230), medan han i ett förarbete till krönikan också anger "helle skogh" (Klemming 1860: 342). Den exakta platsen för slaget har dock inte kunnat identifieras, eftersom de senmedeltida källornas "Hälla skog" till namnet inte finns kvar idag.

Julius Mankell var år 1890 den förste historikern att försöka identifiera platsen för slaget (Mankell 1890: Appendix, Plan 2). Med utgångspunkt i *Sturekrönikans* beskrivning av slaget förfäktade han teorin att Kettil Karlssons här:

...intogo en ställning på Hälleskogen vid Harakers kyrka, der slättlandet slutar och skogsmarken börjar [...] Denna ställning låg sannolikt, att döma efter markens

³ *Slagen vid Hällaskogen 1437 & 1464* [Kommande rapport]. Västmanlands Länsstyrelse.

⁴ Se datering i Schück 1959: 29–30.

BILD 1. Julius Mankells karta över den tänkta slagordningen. Han anser att slaget skulle ha stått vid gården Ulvsta. Mankell 1895.

nuvarande beskaffenhet, några tusen meter norr om kyrkan på de höjder, som der förefinnas vid Ulvesta och å ömse sidor äro omgifna af träsk och slättmark samt hvilka då förmodligen voro täckta af skog (Mankell 1890: 266–267).

I en bilaga presenterar Mankell också en kartsbild över slaguppställningen, där han placerar valplatsen kring gården Ulvsta. En granskning av 1652 års karta över Ulvsta

ger vid handen att hans antagande om att detta område i äldre tid varit skogsbevuxet är felaktigt (Lantmäteriet/Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers socken, Ulvsta nr 1–2 (Redovisning år 1652)). I det följande ska jag visa att hans modell även av andra skäl måste avfärdas som rent spekulativ.

Frågan om den geografiska identifieringen av platsen för slaget är också intressant därför att källorna pekar ut samma plats för en strid under den så kallade Pukefejdén, 27 år tidigare. Efter mordet på Engelbrekt Engelbrektsson hade riksrådet Erik Puke, med sitt starka stöd bland allmogen i Svealandskapen, framträtt som något av Engelbrekts politiske arvtagare. Puke hamnade snart i en tvist med riksföreståndaren Karl Knutsson om förlänningar och på hösten 1436 utbröt en öppen militär konflikt. Puke tycks ha lyckats kanalisera skatteböndernas missnöje med Karl Knutssons politik för att åstadkomma en större resning (Larsson 1984: 221–231; Kumlien 1933: 81–96). Den 17 januari år 1437 drabbade Karl Knutsson och Erik Puke samman vid Hällaskogen. I *Chronica regni Gothorum* skriver Ericus Olai: "Omsijder kom han [Erik Puke] up uthi Dalarna / uthförde ther ifrån något Kriijgzfolk / och gick ther medh fort til en Skog som kallas Helleskog / ther mötte honom Marskalcken Carl Knutson medh en Krijgzmacht / [...] Ther hölle the ett Feldtslag" (Sylvius 1678: 448). I *Karlskrönikan* anges att Puke i hemlighet marscherat ner från Dalarna och huggit starka bråtar i "hella skogh". Karl Knutsson red norrut från Västerås för att avskära Pukehärens reträttväg till Dalarna. Hans anförare valde dock att ta vägen genom Hällaskogen, istället för den väg Karl Knutsson givit instruktion om, varpå de led vissa förluster i Pukehärens bakhåll.⁵ *Karlskrönikan* anger alltså att det fanns flera möjliga marschvägar norrut, men att marskens folk valde vägen över Hällaskogen. Inom loppet av en generation, ägde enligt källorna alltså två slag rum på samma plats. Det måste rimligen finnas någon specifik egenskap som gjort just Hällaskogen lämplig för den typ av bakhåll som vid båda tillfällena arrangerades.

Så, till namnet Hällaskogen. Nordväst om Haraker kyrka ligger fortfarande en gård med namnet Hälla, och på 1600- och 1700-talets ekonomiska kartor återfinns också en liten gårdsansamling med namnet "Hälla by" omedelbart norr om den (Lantmäteriet/Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers Socken/Hälla nr 1 (Avritning, år

⁵ Klemming 1866: 144–145: "The [Pukes folk] drogo vt aff dala swa tyste / ath enghen ter aff viste / erich meth them alla drogh / och lägradhe sik vppa hella skogh / och huggo ther starcha brwtho vm sik / [...] Marsken skikkade tha sit folk / ther war mangh en hälade stolt / och menthe en annan wegh ath traffua / och gynom hella skogh ey draga / han wildhe koma mellan them och dala / swa menthen giorth them qwala / haffdhe hans folk thz swa giort / tha haffdhe enghen komit borth / marsken war tess ey wara / for hans rennara pa brothen waro / ther fik hans folk nagran skadha / han badh them strax ater draga / och wardh sara wredh / ath the ey ridho then andhra ledh".

1652); Lantmäteriet/Lantmäterimyndigheternas arkiv/ 19-HAK-34 (Storskifte, år 1793)). År 1498 omnämns också en "Ingewal i Hella" i Haraker socken, varför det är rimligt att anta att byn Hälla funnits redan under senmedeltiden (SDHK 33637). Omedelbart väster om den idag försvunna byn reser sig också en skogsklädd höjd som fortfarande benämns "Hällaberget" på terrängkartan. I övrigt kan man konstatera att skogsområdena i Haraker är fulla av moras, och i princip måste ha varit omöjliga att förvandla till jordbruksmark i äldre tid. 1600-talskartans gränser mellan skogs- och jordbruksmark är dessutom nästan identiska med den nutida ekonomiska kartans. Ingen nybrytning av mark har skett och traktens geografi är påfallande oförändrad över tid.

I sin kulturhistoriska skildring *Beskrifning öfver Wästmanland med sina städer, häradar och socknar* från år 1754 redogör Olof Grau för lokala traditioner kring det första slaget vid Hällaskogen år 1437:

Deruppe på Hälla byns skogsmark icke långt från Sjöbotorpet har et fältslag stådt år 1436 emellan då warande Riksmarsken Carl Knutsson samt Eric Puke. Pukstenen, som der står brede wid wägen, har fådt sit namn deraf, at som säjes, Eric Puke, sedan han tappadt, gömdt sig under denna stenen, men blifwit sedan af RiksM. Carl Knutsson fången...(Grau 1904: 230–231).

Både angivelsen av "Hälla byns skogsmark" och "Sjöbotorpet" finns det anledning att återkomma till. Med utgångspunkt i 1790-talets storskifteskartor kan man konstatera att Hälla bys ägor före skiftet sträckte sig i en lång ärm, i nordvästlig riktning, genom skogen upp till Hällsjön (Lantmäteriet/Lantmäterimyndigheternas arkiv/ 19-HAK-34 (Storskifte, år 1793)). Den ekonomiska kartan från 1652 indikerar att så var fallet även vid 1600-talets mitt. Namnet Hällaskogen torde alltså ha avsett Hälla bys skogsägor i äldre tid, och därmed avsett detta långsmala skogsområde som löper längs skogsvägen upp mot Hällsjön. Sjön har sannolikt därav också fått sitt namn.

Givet de senmedeltida källornas angivelse att den kungliga armén marscherade genom Hällaskogen, är det märkligt att det på de äldre kartorna inte finns några större vägar som genomkorsar skogen, varken på kartan från 1652 eller det sena 1700-talets skifteskartor. Det finns bara – nu som då – en liten grusväg genom skogen, som tar slut vid Hällsjön. Hällaskogen förefaller alltså ha varit en ren återvändsgränd för en senmedeltida armé som var på väg till Dalarna.

Om man emellertid tar årstiden och väderförhållandena i beaktande framträder dock en annan logik. Båda slagen vid Hällaskogen skedde nämligen under vinterförhållanden. Det första slaget år 1437 stod den 17 januari, vilket torde ha inneburit att

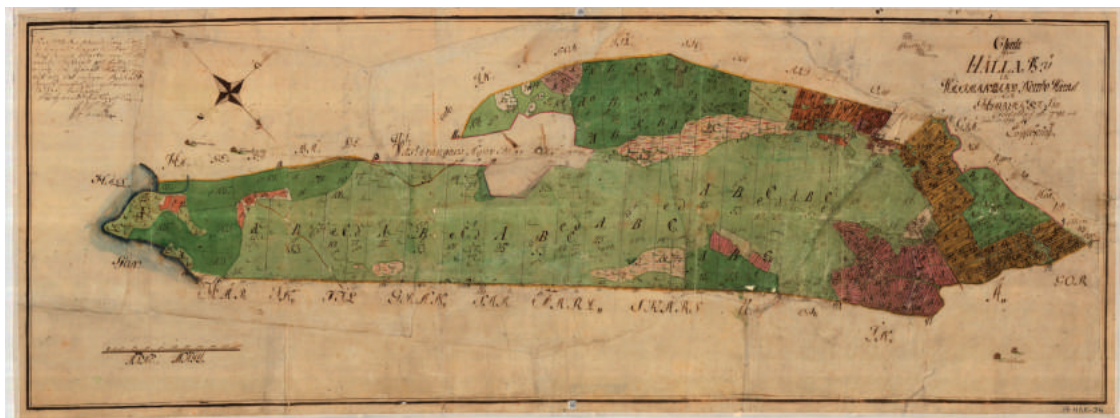

BILD 2. Storskifteskarta över Hälla bys ägor, fastslagen år 1793. Uppe till höger syns Hälla By och längst till vänster syns Hällsjön. Det stora gröna området i kartans nederdel utgör Hällaskogen. Strax nedanför texten "Wästerängens ägor" börjar skogsvägen som leder till Hällsjön. Lantmäterimyndigheternas arkiv/ 19-HAK-34.

det varit snö och vinterföre. Det andra slaget, år 1464, stod den 16 eller 17 april. I *Vadstenadiariet* anges att när kungen påbörjade fälttåget i slutet av mars, "... var det ett mycket hårt och kallt vinterväder", vilket också möjliggjorde för kungen att tåga över Bråviken till Nyköping.⁶ Styffe har tagit fasta på denna uppgift när han anger kungens uppmarsch till Stockholm skedde under "En sträng eftervinter vid en årstid, då islossningen plögade försvåra alla kommunikationer" (Styffe 1870: CLV–CLVI). Den ovanligt kalla vintern framhålls också i *Sturekrönikans* beskrivning av uppmarschen mot Stockholm:

"konungen foor öffuer iiss och mossa
[...]
danske the ey wiisthe wintherens harda twangh
[...]
mz frosth oc mödha kommo the fram
manga fruso saa the finge skam

⁶ Gejrot 1996: 322–323: "Erat enim tunc temporis yems gravissima et fortissima". Uppgiften i Linköpings biskopskronika (Klemming 1881–1882: 502), att slaget stod på sommarens första dag, torde helt kunna förkastas eftersom övriga källor är eniga om mitten av april.

the hadhe smala stöffla oc mangh häkta
the kunde saa lithet mz wintheren fäkta” (Klemming 1867–1868: 35).

Även vid andra slaget vid Hällaskogen tycks det alltså ha varit vinterföre. Detta faktum får konsekvenser för valet av marschväg. På kartan från 1652 över Hälla by och dess ägor finns en dubbel streckad linje utmärkt som löper längs Hälla bys ägor i riktning mot Hällsjön, vidhäftad texten ”Winter vägen” (Lantmäteriet/Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers Socken/Hälla nr 1 (Avritning, år 1652)). Detta torde vara skälet till att man valde vägen genom Hällaskogen. Vintervägen löper dessutom strax förbi ”Sjöbotorpet” som Grau omnämnde i sin beskrivning av slaget 1437, och som fortfarande finns kvar idag.

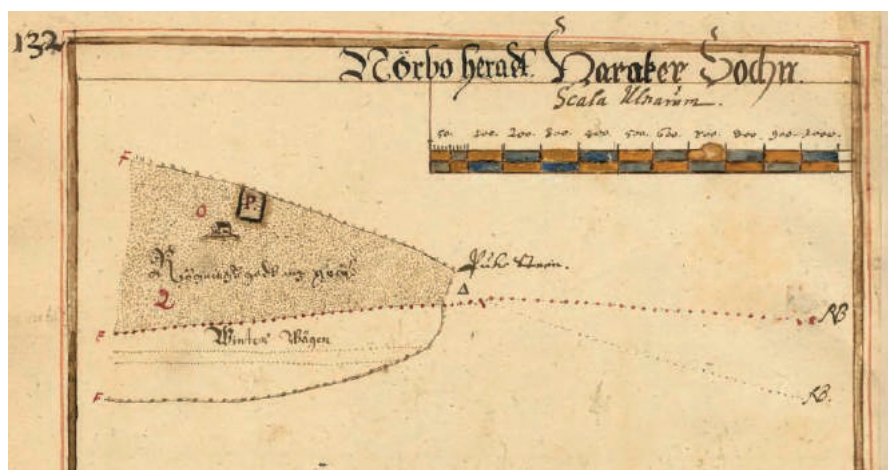

BILD 3. 1652 års karta över Hälla bys ägor närmast Hällsjön (detalj). Nere till vänster är ”Winter vägen” utmärkt. Ovanför syns Sjöbotorpet och i mitten av bilden är stenformationen ”Puke steen” också utmärkt. Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers Socken/Hälla nr 1.

I äldre tid utnyttjades i regel helt olika vägsträckningar under olika årstider. På sommaren utnyttjade man i regel torra vägar, som ofta löpte längs höjder och åsar. På vintern, när föret var gott för tunga transporter över land, valde man de genaste och jämnaste vägarna – som ofta löpte över frusna sjöar och kunde befaras med släde.

Detta har naturligtvis varit särskilt viktigt för en armé som fört med sig både proviant, furage, kanoner och annan tung utrustning. Eftersom Kristians armé dessutom torde ha varit flera tusen man stark, måste det krävts en ansevärd mängd slädar och annat för att transportera förnödenheter.⁷

Sturekrönikan anger att Kristian "...wilde i dala dragha / och byscop kätel mz haarith wth dragha / tiil hällis skogh monde han komma..." (Klemming 1867–1868: 36). Olaus Petri skriver att Kristians plan var att besegra biskop Kettil och sen "...dragha vp i Dalena och platt förleggja then landzändhan" (Klemming 1860: 230). Det får alltså hållas för sannolikt att Kristian var på väg till Dalarna, när han enligt *Sturekrönikan* gick i biskop Kettils bakhåll i Hällaskogen. Om man färdades från Västerås tycks vägen förbi Sjöbotorpet – över Hällasjön och Fläcksjön – ha varit den genaste vägen till hyttorna i Avesta, Fagersta och Norberg eller Hedemora längre norrut. Noteringen på kartan från 1652 tycks alltså indikera den gamla vintervägen mellan Väs-

Bild 4. Harakers socken i Västmanland. Två mil söderut ligger Västerås. Den kungliga hären har närmast sig söderifrån, passerat Harakers kyrka, vid Ulvsta vikit av västerut och passerat strax norr om Hällaberget i riktning mot Hällsjön. Den röda ringen indikerar platsen för bråtarna i Hällaskogen. Slagets andra skede har sannolikt utspelat sig på det öppna fältet strax öster om den nuvarande fastigheten Västeräng.

⁷ Kungens styrka uppskattas till omkring 4000 man (se belägg i det följande).

terås och Dalarna. Upptäckten av vintervägen på kartan gör att valet att marschera genom Hällaskogen plötsligt framstår som rationellt. Kung Kristian tvingades ta hänsyn till de rent logistiska fördelarna med att förflytta armén längs den lättaste vägen norrut. Med kunskapen om vintervägens sträckning kan man också konstatera att det vid tillfällena för båda slagen måste ha varit snö och vinterföre – annars skulle varken Karl Knutsson eller kung Kristian ha valt vintervägen genom Hällaskogen.

Den steniga Hällaskogen framstår dessutom som idealisk för att arrangera ett bakhåll. Faktum att just denna plats valdes för bakhåll i samband med de båda slagen, indikerar också att denna väg var huvudvägen under vintern. Att organisera bakhåll och hugga bråtar måste ha krävt en rätt stor arbetsinsats: träd måste fällas utom synhåll från marschvägen och dras dit med hjälp av hästar; bråtar och håll måste timras och sedan kamoufleras för att inte upptäckas när fienden är på väg att gå i fällan. Detta arbete kan knappast ha varit mödan värt om man inte var säker på att fienden skulle välja just denna väg. Vintervägen genom Hällaskogen torde därför ha varit en huvudväg under vintern – och det uppenbara vägvalet när Kristian marscherade norrut. Där vägen är som smalast och löper mellan två utskjutande steniga partier ligger dessutom ett stort jättekast som redan på 1600-talskartan benämns ”Pukestenen” (se bild 3). Detta kan knappast vara en slump. Svaret på frågan om varför just Hällaskogen blev scen för två slag under det oroliga 1400-talet är alltså att vintervägen från Västerås till Dalarna löpte rakt igenom den.

Biskop Kettils här

Vilka var det då som deltog i biskop Kettils resning mot unionskungen, och som följaktligen sannolikt också deltog i slaget vid Hällaskogen? Av *Stockholms stadsböcker*, *Vadstenadiariet* och bevarade brev framgår att ledarna för resningen mot kung Kristian I var framstående män. Huvudmännen var Linköpingsbiskopen Kettil Karlsson (Vasa), riddaren och riksrådet Nils Cristiernsson (Vasa), riddaren och riksrådet Kristiern Bengtsson (Oxenstierna), riddaren David Bengtsson, (Oxenstierna) och riddaren och riksrådet Iwar Gren (Ssb 1460–1468: 155; Hadorph 1676: 225; Gejrot 1996: 321; Gillingstam 2009: 25–26, 44–45, 64). I ett brev från maj 1464, från kung Kristian till allmogen i Västergötland, anger denne också att riddaren och riksrådet Erik Nilsson (Oxenstierna) var en av upprorsmännen (Hadorph 1676: 225–226), vilket flera forskare tidigare också noterat (Olesen 1983: 187; Gillingstam 2009: 29). Biskop Kettils resning var alltså, som Kraft framhållit, ledd av den starka Oxenstiernska släktkoalitionen (Kraft 1944: 86). Fem av de omnämnda huvudmännen var riksråd, varför resningen knappast kan beskrivas som någon folklig upprorsrörelse, utan initierad

av rikets främsta män. Detta perspektiv förstärks också av att resningen startade som en reaktion mot fängslandet av riksrådets ledare, ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna). *Vadstenadiariet* anger att i mitten av januari:

..samlade Linköpingsbiskopen herr Kettil och övriga bröder och fränder till den nu fängslade herr ärkebiskopen till sig så många de kunde av landets alla herrar och män [...] och de började belägra nästan samtliga slott i riket och tillfångata och plundra de riddare och riddersmän som var på kungens sida [...] dessa drog även till sig alla upplandsbönder och i synnerhet bönderna från Dalarna (Gejrot 1996: 321).

Vidare talar också *Lybska krönikan* om att i resningen ingick ”många andra goda män, riddare och svenner från det svenska riket”.⁸ Den Oxenstiernska släktkretsen hade sitt starkaste fäste i Uppland och därför verkar det naturligt att även allmogen där anslöt sig till resningen (Lundholm 1956: 52). I *Vadstenadiariet* framhålls menigheterna i Uppland och Dalarna som delaktiga i upproret. Den 23 mars avsände upprorsmännen också ett brev till Hälsingland, i vilket de lovades befrielse från alla de skatter som tidigare kungar pålagt dem (Gillingstam 1952: 411). Det är inte orimligt att anta att den tänkta motprestationen var att hälsningarna skulle ansluta militärt till resningen mot kungen, men det går inte att säkert fastslå. I *Sturekrönikan* omtalas hur andra menigheter anslöt: ”...ösgötha närke och the paa reeker boo/ Sadhe byscop kätil ther troo/ Snäringa fiäringa dala och oplandh/ Gingo byscop kätel alla tiil handh/ Opphundra ökia och ytra töör/ Rodhin och sammalundom gör” (Klemming 1867–1868: 31). Här omnämns både östgötar, närkingar, upplänningar, Västmanlänningar (Snevringe härad), Sörmlänningar (Rekarne Svartlösa, Sotholm, Oppundra, Öknebo och Ytte Tör) och Rodenkarlar som delaktiga i upproret. Det tycks alltså som om de flesta bondemenigheter runt Mälaren deltog i resningen. Utan att redovisa några källor anger också Lönnroth att ”hela allmogen i landets övre delar” deltog i resningen (Lönnroth 1938: 186). Larsson anger endast upplandsbönder, vätmanlänningar och dalkarlar, samt framhåller särskilt ett ”bondeuppbåd från Västerås slottslän” (Larsson 1997: 296–297), dock utan att ange källan.

Det viktigaste ofrälse inslaget i biskopens här måste dock utan tvekan ha varit Dalkarlarna. Både *Stockholms stadsböcker*, *Vadstenadiariet* och *Sturekrönikan* anger att dessa deltog och innehade en central roll i resningen (Ssb 1460–1468: 155; Gejrot 1996: 322–323; Klemming 1867–1868: 37). Även *Danzigs krönika* omtalar särskilt dalkarlarna (”taelleute”), som betydelsefulla för kungens nederlag (Hirsch 1870: 612).

⁸ Grautoff 1830: 275: ”...vele ander gude lude, riddere unde knechte des rikes van sweden”.

Hur mycket folk kunde då mobiliseras i Dalarna? I *Sturekrönikans* beskrivning av inbördeskriget år 1467 säger Erik Nilsson (Oxenstierna) att Nils Sture anförde 1300 "kolare drängia" mot honom (Klemming 1867–1868: 52–53). Lönnroth avfärdar denna siffra som överdriven eftersom så mycket folk säkerligen inte kunde mönstras ur personalen från gruvorna vid Kopparberget (Lönnroth 1938: 189). Lönnroths tolkning förefaller märklig eftersom "kolare" knappast kan ha avsett gruvpersonal. Att kola ved i kolmilor och sedan leverera den till gruvhyttorna torde ha varit en betydande binäring (kanske rentav en skattepersedel) hos bergsslagens bönder. Om utsagan om "kolaredrängar" istället tolkas som Erik Nilssons nedlåtande benämning på dalaallmogen i allmänhet, förefaller siffran därför rimligare.

Under belägringen av Stockholm i december 1501 anger Hemming Gadhs att 1400 skyttar från Dalarna var på plats utanför staden (BSH 4:197). Denna siffra överensstämmer väl med *Sturekrönikans* utsaga, och motsvarar sannolikt ett kvoterat uppbåd, av den typ som var vanligt under Sturetiden. År 1511 anges t.ex. hur landskapet utgjorde var fjärde man till krigstjänst (SDHK 34038). Det förekom dock också att Dalarna mobiliserade alla män över 15 år, eller "man ur huse", vilket torde ha gett en betydligt större styrka (ASB: 421–422; *Diplomatarium Dalecarlicum*: nr 212, 231). Eftersom Haraker geografiskt sett låg nära Dalarna och vintern erbjöd smidiga transporter torde det inte ha varit några problem att mobilisera ganska mycket folk från Dalarna. Givet detta förhållande och faktum att flera källor tillskriver dem en stor betydelse i slaget, är det rimligt att anta att uppemot 1 500 dalkarlar deltog i slaget vid Hällaskogen.

När biskop Kettil, inledde resningen, vid mitten av januari 1464, avkrävde han också krigsfolk från städerna i Östergötland. Både Söderköping, Norrköping, Linköping, Skänninge och Vadstena ställde krigsfolk till Kettils förfogande (Gejrot 1996: 321; Styffe 1870: CLIII). Det går inte med säkerhet att säga huruvida städernas krigsfolk fortfarande var mobiliserade i april, vid slaget i Hällaskogen, men det är inte orimligt att så var fallet. Från notiser i Arboga stads tänkeböcker går det att belägga att även denna stad stod på biskop Kettils sida under resningen. Det framgår explicit att borgarna både deltagit i krigshandlingar vid Stäket och att en av stadens borgmästare var hövitsman för delar av krigsfolket under belägringen av Stockholm (Atb 1: 206; Atb 2: 93). Därför är det också sannolikt att krigsfolk från Arboga – och möjligen även från andra städer – deltog på biskopens sida vid Hällaskogen. Inte sällan har dalkarlarna fått hela äran för biskopens seger vid Hällaskogen (se t.ex. Harrison 2004: 344–345; Rosén 1993: 144; Olesen 1983: 188; Lönnroth 1938: 190; Styffe 1870: CLVI). Av redogörelsen ovan kan man också konstatera att biskopens härspekt inte enbart bestod av dalkarlar, utan både av de frälsetrupper som den Oxenstiernska släkt-

kreten kunna samla, av krigsfolk från städerna och allmoge från andra delar av uppsverige.

Ibland har det tagits för givet att Sten Sture d.ä. anförde delar av hären vid Hällaskogen och delat segern med biskop Kettil (Se t.ex: Styffe 1870: CLVI; Kumlien 1940: 75). Den enda uppgift som ger stöd för detta är *Cronica Swecies* formulering att "Her Sten stwre strax stod mz mig som en man / i alle motte troheet aff honum fan" och "her sten stwre han motte them ther [i Hällaskogen]" (Klemming 1867–1868: 153–154). Hagnell motsätter sig dock detta och skriver att "Denna uppgift återfinns ej någon annanstans [...] Även om Sten Sture deltog i striden, torde hans ställning ej ha varit så framträdande som denna krönika vill låta påskina..." (Hagnell 1941: 204, not 62).⁹ Angivelsen av prefixet "her" i *Cronica Swecie* indikerar helt riktigt att Sten Sture vid tiden bar riddarvärdigheten, vilket kan beläggas redan år 1461 (Gillingstam 2009: 74.). Det är emellertid först år 1469 som han omnämns som militär hövitsman och först år 1470 som riksråd (Gillingstam 2009: 74–75). Det är därför, som Hagnell framhåller, ganska uppenbart att författaren till *Cronica Swecie* haft Sten Stures framgångsrika senare karriär för ögonen när han på 1520-talet beskriver Sten Stures roll i slaget vid Hällaskogen.

Rörande storleken på biskop Kettils här, kan man sammanfattningsvis anta att den innehöll omkring 3000–3500 bönder från de uppsvenska landskapen (inklusive Dalarna), och att de riksråd, frälsemän och städer som deltog i resningen gissningsvis mobiliserade cirka 700–1000 man. Totalt är det rimligt att anta att biskopen hade omkring 4000–4500 man till sitt förfogade i slaget vid Hällaskogen.

Den kungliga hären

Hur stor var den kungliga armén, som besegrades vid Hällaskogen? *Vadstenadiariet* anger att den armé som kung Kristian förde över från Danmark till Sverige under vintern bestod både av frälsemän och allmoge, och att den sammanlagt uppgick till 6000 man (Gejrot 1996: 322–323). Denna siffra förefaller inte orimlig, men något hög. I mitten av mars skriver kungen att han var "med hela sin härsmakt på denna resa",¹⁰ vilket antyder att det var en ansevärd trupp han hade i följe. Lite är känt om vilka danska kontingenter som deltog i fälttåget år 1464. Emellertid framgår av en bevarad mönstringslängd från år 1471 att av de 2758 danska soldater som stred för kungen i slaget vid Brunkeberg, sju år senare, utgjorde de danska städerna hela 54 %

⁹ I likhet med Hagnell gör Sundberg antagandet att Sten Sture deltagit men inte haft någon framträdande roll (Sundberg 2002: 309).

¹⁰ Gillingstam 1952: 411: "mid gantzer macht vppe de reyse gefuret".

(Lönnroth 1938: 197–198). För kung Hans misslyckade expedition till Kalmar 1505 var mostavarande siffra för städerna 40 % (av totalt 2478 man) (BSH 5:40). År 1508 förde kung Hans dessutom med sig 2000 soldater från de danska köpstäderna till Kalmar (Poulsen 2001: 59, not 65). Under senmedeltiden har de danska städernas krigsfolk alltså utgjort en betydande del av manskapet i de danska kungarnas fältarméer. Därför får det hållas för sannolikt att en motsvarande proportion också ingått i den danska armén under vinterfälttåget 1464. Den återstående hälften av soldater som ingick i den danska armén under fälttåget år 1471 bestod av några hundra soldater från de kungliga slotten, kungens hov- och livtrupper i Köpenhamn samt från adeln, prelaterna och klostren. Därtill kom de värvade trupperna (Lönnroth 1938: 197–198). Lönnroth framhåller hur liten andel av armén som utgjordes av det danska frälset (ibid). En del av förklaringen till detta kan vara att kungens legosoldater i viss utsträckning faktiskt var danska adelsmän. Det var nämligen en frivillig sak att tjäna kungen utanför riket, varvid man då erhöll sold. Dessutom var kungen i regel skyldig att utbetala sold åt de svenner som eventuellt följde adelsmännen utöver det antal som förläningsinnehavet stipulerade (Poulsen 2001: 48). Under senmedeltiden hade agrarkrisens efterverkningar gjort att stora segment av Europas adel utarmats och tvingats att ta tjänst hos aristokratin. Denna utveckling gjorde att gränsen mellan frälsemän och rena legosoldater ofta utraderades, och det är svårt att göra en tydlig distinktion mellan den kategori som tjänade av skyldighet och den som tjänade för sold. De som tjänade för sold tycks dock inte alltid ha levt ut till samma kvalitetskrav som ställdes på det egentliga frälset. Först mot slutet av 1400-talet skulle legotrupperna i större utsträckning komma att domineras av ofrälse fotsoldater. Under 1300-talet och 1400-talets första hälft var de värvade soldaterna oftast lågfrälsemän som tjänade till häst, och i den danska hären var dessa värvade soldater ofta danskar eller frälsemän från Holstein (Poulsen 2001: 48). I Olaus Petris förarbete till sin krönika anger han att kungen "miste myketh folk, och monge holster worde fongade" (Klemming 1860: 342). Med "holster" måste avses krigsfolk från Holstein.¹¹ De danska kungarna av huset Oldenburg var också grevar av Holstein och torde ha haft god tillgång till krigsfolk där. Vid Brunkeberg 1471 kan ett antal adelsmän från Holstein som tjänade för sold beläggas ha deltagit (Galster 1944–1953: 64–67). Under kung Hans fälttåg till Ditmarsken år 1500 deltog 700–900 frälsemän och svenner från Slesvig och Holstein (Poulsen 2001: 45). Att så mycket folk från hertigdömet också följt kungen på vinterfälttåget till Sverige 1464 är mindre troligt, men gissningsvis kan halva detta antal ha ingått i hären. De danska kungarna lät ibland också värva tyska adelsmän. Vid Brunkeberg år 1471 ingick 200 värvade tyskar i den danska hären och under det

¹¹ Se "Holtzter" i Söderwall 1884–1973.

danska tåget till Gotland 1487 ingick minst 60 värvade tyska adelsmän (Poulsen 2001: 49–50). Så tycks också ha varit fallet under fälttåget 1464. Den 10 februari 1465 erkände sig kungen vara skyldig de ärbara knaparna Ebel Termo, Hening Barst, Lodwich Sparren och Peter Borchstorf 200 rhenska gyllen för sold de förtjänat och som ersättning för den skada de lidit under det föregående kriget (Erslev & Christensen 1928: 605). Dessa lågadelsmän måste av namnen att döma rimligen vara tyskar som tjänat kungen under tåget till Sverige.¹²

Av det tidigare nämnda brevet från kung Kristian till Västgötaallmogen kan man konstatera att västergötarna suttit stilla, och inte deltagit i resningen (Hadorph 1676: 225–226). I brevet vänder sig kungen också till landskapets frälsemän:

Thy betha wij ider kerlige alla for.ne Friborne och Frelßes Män/ at i strax vtfortöfrit göre idher retha/ medh idra thienere/ the mesta i formughe/ oc kommer til oß til Hest thet beste oc ferdigsta i kunna/ medh Harnish oc werghe/ oc fölger Her Erik Nijpertz/ Her Thord Bonde/ Her Staffen Beyntßon/ oc flere wore gothe Män ther i Westergöthland/ som wij hafwe tilskrifuet strax vfortöfrit at komma til oß;...(Hadorph 1676: 221).

Av brevet framgår alltså att riddaren och riksrådet Thord Filipsson Bonde, riddaren och riksrådet Erik Nipertz, vid tiden lagman i Östergötland och hövitsman på Älvsborg, samt riddaren och riksrådet Staffan Bengtsson (Vinstorpaätten), anslutit sig till kungens här (Gillingstam 2009: 29–30, 72, 77; Olesen 1983: 186; Styffe 1870: CLIV). Eftersom flera av landskapets främsta stormän stod fast på kungens sida är det rimligt att anta att också det övriga frälset där deltagit i fälttåget på kungens sida. Ett brev från kungen till borgmästarna i Vadstena, från början av mars, anger också att bl.a. Thord Filipsson Bonde och Staffan Bengtsson anslutit till hären med 250 man, vilket rimligen torde avse Västgötafrälset (Olesen 1983: 186; Gillingstam 1952: 410). *Vadstenadiariet* ger också stöd för detta. Där framgår att när kungen i fastan tågade upp i Småland, via Vimmerby: "...[an]slöt sig där även många småländska och västgötska frälsemän och herrar; och de följde honom tillsammans med danskarna" (Gejrot 1996: 322–323).

I kungens likartat lydande brev till Östergötland framgår att invånarna där till viss del anslutit till biskop Kettil, men att de nu erbjöds att tas till nåder om de anslöt till kungen. Däri framgår att de skulle ansluta till kungens här "...offorthöfft, hwar J oss spöria kunne, at wi ärom eller framdraghom" (Gillingstam 1952: 409). Av brevet

¹² Poulsen (2001: 49) har också gjort denna tolkning. Det sistnämnda efternamnet torde indikera härkomst från Borgsdorf i Brandenburg.

lät riddaren, riksrådet och lagmannen i Södermanland, Åke Jönsson (Svarte Skåning), göra en avskrift sannolikt i syfte att påverka Östgötafrälset, av vilken framgår att denne också stödde kungen (Gillingstam 2009: 82–83; Olesen 1983: 186–187; Gillingstam 1952: 409). Faktum att Kristian kort därefter besatte landskapet, torde ha fått delar av Östgötafrälset att ansluta till honom, i likhet med västgötarna (Hadorph 1676: 223; Olesen 1983: 186).

I kungens brev till Vadstena framgår att han redan låtit skicka hem den uppståndade danska allmogen, och att den härsmakt som låg vid Mörlunda i Småland uppgick till 2700 man, västgötarna oräknade. Dessutom skulle trupper från Halland och Skåne, under hövitsmannen på Helsingborg Knud Trudssøn (Has), snart ansluta (Olesen 1983: 186). Ett brev som vid samma tid sändes från en okänd adressat till Vadstena anger att hären vid Mörlunda dock endast uppgick till 2 000 man (Hagnell 1941: 202). Att kungen sänt hem de uppståndade danska bönderna torde ha berott av försörjningsskäl. Om dessa inte var beridna torde de dessutom ha försenat härens marsch norrut. Samma sak skedde också under det danska fälttåget 1497 då kung Hans hade låtit skriva ut var tionde bonde i Danmark. Bönderna hemförlovades redan vid Kalmar, innan kungen hade lyckats nå något militärt avgörande (Poulsen 2001: 56).

Av Stockholms stadsböcker framgår att staden både före och under resningen var lierad med kung Kristian (Ssb 1460–1468: 155, 185). Dels anges att "... borgemestare fore vt met koninghen" och att dennes anhängare Magnus Gren erhållit hästlega av staden (Ssb 1460–1468: 386), och dels att staden bistod med att stegla de tillfångatagna upplandsbönder som protesterat mot kungens fängslande av ärkebiskopen föregående år (Ssb 1460–1468: 386). Under biskop Kettils resning, blev staden belägrad av dennes trupper, men stod fast på kung Kristians sida (Schück 1951: 372; Lönnroth 1938: 184). Kungen lyckades häva belägringen, men efter nederlaget vid Haraker återupptog biskopens trupper belägringen och flera strider utkämpades kring staden. Från detta tillfälle finns flera notiser som antyder att stadens soldenärer deltagit i striderna mot biskopen (Ssb 1460–1468: 387f).¹³ Från år 1465 återfinns en notis i skotteboken om att sold upptagits av de borgare som inte utgjorde folk till Stäket.¹⁴ Detta måste avse föregående år, då Gustaf Karlsson (Gumsehuvud) höll slottet åt kung Kristian. Den 12 november 1464 skrev denne, från Stockholm, till Kristian och meddelade att han snart inte längre kunde hålla Stäket, eftersom han både hotades av ärkebisko-

¹³ Henrik Schück har tolkat detta såsom avseende danske kungens soldenärer, vilket förefaller osannolikt, eftersom skotteboken i regel bara upptar de egna truppernas omkostnader (Schück 1951: 372).

¹⁴ Ssb 1460–1468: 392: "Vpburit aff soldie the som ater stode, som icke folk vtgjorde for Støke xvij mark, i øre".

pen och Karl Knutsson, som avkrävde honom sin hyllning (BSH 3:75). Stockholm tycks vid denna tid alltså ha samarbetat med Gustaf Karlsson.

I samband med biskop Kettils belägring av Stockholm framgår av *Vadstenadiariet* att "Stockholmsborgarna höll sig troget på kungens sida ända till slutet och försvarade sig så tappert att de lyckades tillfångata eller döda ett mycket stort antal män ur biskopshären som låg utanför staden" (Gejrot 1996: 331–333). Stockholms borgerskap var mycket militärt aktiva i 1400-talets politiska spel, och kunde utan besvär mobilisera minst 100 soldater för krigsexpeditioner.¹⁵ Det finns många exempel på hur Stockholm under 1400-talet skickade krigsexpeditioner långväga, både i och utanför riket.¹⁶ Det var inte förrän Karl Knutsson återvände till Stockholm från Preussen som staden uppsade kung Kristian sin trohet och sällade sig till Karl Knutsson (Schück 1951: 372). Först den 3 feb 1465 ingick ärkebiskop Jöns Bengtsson och biskop Kertil Karlsson en förlikning med Stockholm (BSH 3:78). Eftersom Stockholms borgare under föregående år alltså var biskopens fiender, är det inte alls orimligt att anta att en kontingent av Stockholms borgerskap ingick i den kungliga armé som marscherade ut från Stockholm i början av april 1464, och att Stockholms borgare alltså deltog i slaget vid Haraker.

I *Sturekrönikans* beskrivning av slaget anges att kungen red ut från "stokholm mz danmarks oc sweriges makth", vilket indikerar att en betydande del svenskt krigsfolk ingick i hans här (Klemming 1867–1868: 36). Där beklagas dessutom att "ther skötz saa mang dägeligh man i hæl", vilket torde åsyfta att många svenska frälsemän stupade. I *Sturekrönikan* har striden alltså delvis uppfattats som en beklaglig inre konflikt – ett inbördeskrig. I den betydligt yngre *Cronica Swecie*, däremot, omtalas inga stupade svenskar utan bara "the dänér", "The danske" och "the daner" (Klemming 1867–1868: 153–155). Här beklagas inte heller att några goda män dött. Det är sen tidigare känt att proto-nationalistiska idéströmningar etablerades i 1400-talets Sverige, som både kunde ta sig uttryck i propaganda och främlingsfientlig retorik (Se t.ex. Andersson 2011: 42–49; Ferm 2002: 18–20; Reinholdsson 1998: 52–64). Syftet var ofta att mobilisera olika samhällsgrupper mot unionskungen och hans bundsförvanter. *Cronica Swecie* tycks ha just en sådan tendens att i efterhand tillskriva konflikten en svensk-dansk polaritet. I sammanhanget är det emellertid viktigt att skilja på de retoriska budskap som vissa källor förmedlar och de ställningstaganden som olika grupper faktiskt gjorde. Faktum att en stor proportion svenskar stred på den krönte svenske

¹⁵ Jfr. t.ex. Ssb 1460–1468: 287–290, 329.

¹⁶ Till Öland år 1440 (Ssb 1460–1468: 349); vid belägringen av Axvall i Västergötland 1469 (Ssb 1460–1468: 329–330); expedition till Riga 1485 (Stb 1483–1492: 110, 115f, 151); till Viborg 1479–1480 (Stb 1474–1483: 204, 216, 225, 234); till Viborg 1495 (Stb 1492–1500: 261; Ssb 1501–1510: 194; Ssb 1516–1525: 287, 289).

kungen Kristian av Oldenburgs sida vid Hällaskogen ger tydligt vid handen att det var fråga om ett regelrätt inbördeskrig.

Om man räknar samman de ovan angivna sifferuppgifterna, att kungens danska trupper uppgick till 2000–2700 man, efter att han sänt hem den uppbådade allmogen, och att sedan trupper från Halland, Skåne, Västergötland, Östergötland och Stockholm anslutit – och möjligen även svenska frälsemän från andra områden, så torde hären åtminstone ha uppgått till 4000 man. *Vadstenadiariets* angivelse av 6000 man inkluderar möjligen den danska allmoge som sedan hemförlovades. En rimlig uppskattning av härens storlek är därför cirka 4000 man.

I slaget vid Hällaskogen i april 1464 ställdes alltså två relativt jämnstarka motståndare mot varandra. Den ena bestod av frälset och allmogen från de uppsvenska landskapen, ledda av den oxenstiernska släktgruppen och uppgick till omkring 4000–4500 man. Den kungliga hären bestod av krigsfolk från Danmark, Holstein och Tyskland, samt Götalandskapens frälse och krigsfolk från Stockholm, och uppgick till omkring 4000 man. Slaget utkämpades alltså av omkring 8000 man, vilket – som Kraft framhållit – gör detta till ett av de mer betydande fältslagen i Sverige under 1400-talet (Kraft 1944: 88). Med tanke på härarnas sammansättning var slaget dessutom otvetydigt en del i ett regelrätt inbördeskrig.

Slagets förlopp

De enda helt samtida textkällor som berör slagets egentliga förlopp är kung Kristians brev till Lübeck den 25 april 1464 (Publicerat i Kraft 1940: 130–131), *Vadstenadiariet* (Gejrot 1996: 321–323) och *Danzigs krönika* (Hirsch 1870: 612). Att döma av innehållet i *Vadstenadiariet* i allmänhet har notiserna där införts mycket regelbundet, vilket gör det troligt att beskrivningen av slaget är samtida. I *Danzigs krönika* anges att slaget stått för ”en kort förliden tid sedan” och strax nedanför i samma textpassage anges att Karl Knutsson just återvänt och återtagit riket. Eftersom han blev avsatt igen redan i början av 1465, torde denna redogörelse vara upptecknad under hösten 1464.¹⁷ Därefter följer *Sturekrönikan*, som Karin Hagnell daterar till cirka 1481 (Hagnell 1941: 46) och *Lybska krönikan* vars uppgifter om biskop Kettils resning torde införts någon gång före 1480-talet (Grautoff 1830: X–XI). *Cronica Swecie*, och *Olaus Petris krönika* och förarbete behandlar också slaget, men har båda sannolikt tillkommit under 1520-talet, varför deras källvärde måste betraktas som sekundärt. De tre sistnämnda redogörelserna är egentligen bara intressanta i den mån de kan misstänkas innehålla information som härrör från andra källor än de ovan angivna, dvs. nu förlorade källor.

¹⁷ Hirsch 1870: 612: ”... in kurczen vorledenen zzeiten”.

Vad kan källorna säga om själva upptakten till slaget? *Vadstenadiariet* anger att kungen marscherade upp i Småland via Vimmerby och in i Östergötland. Han plundrade biskopsgården i Linköping (som ju tillhörde resningens anförare), varpå han marscherade över den frusna Bråviken till Nyköping. Därpå skyndade han med hela sin här mot Stockholm, som då belägrades av biskop Kettil och dalkarlarna.

När dessa hörde talas om kungens oförmodade ankomst, låtsades de fly och drog sig tillbaka till Västerås, där de slog läger. Kungen tågade så in i Stockholm med hela sin här men stannade inte längre där än över natten. Följande dag gav han sig genast iväg att förfölja de flyende: nu hade han blivit ännu djärvare än förut! Och när kungen och hans följeslagare närmade sig Västerås, låtsades dalkarlarna än en gång fly. De begav sig till en stor skog som ligger nära Harakers kyrka; i denna skog gömde de sig och lyssnade efter kungens ankomst (Gejrot 1996: 323).

Lybska krönikan anger på samma vis att "när biskopens folk hörde att kungen var på väg med en stor härsmakt för att undsätta Stockholm drog de bort därifrån. När kungen kom till Stockholm, menade han att de flytt av fruktan för honom, och han visste inte att de gjort det av listighet och med försåt. Han följde efter svenskarna som hade lagt sig i försåt i en skog".¹⁸ I Stockholms skottebok anges samma år också att staden var belägrad men blev undsatt av kungen på Palmsöndagen. "Tha rymde biskop Ketil, [...] oc flere gode men vndan for koning Cristiern", varefter de blev förföljda till Haraker (Ssb 1460–1468: 155).

Så långt tycks källorna vara ganska samstämmiga om att biskopens folk låtsats fly till Västerås, och att kungen följt efter dit för att söka strid. I *Sturekrönikan* anges att kungen samlade sina styrkor i Stockholm. Han red ut "och wilde i dala dragha / och byscop kätel mz haarith wth dragha / tiil hällis skogh monde han komma / siik tiil skadha och ingen froma / paa samma skogh byscop kätel laagh wtan wee" (Klemming 1867–1868: 36–37). I denna utsaga planerade kungen alltså att förfölja Kettils trupper ända till Dalarna för att nå av avgörande seger. Även Olaus Petri anger i sin krönika att kungen först försökt storma Västerås slott men misslyckats. Därpå "fick

¹⁸ Grautoff 1830: 275–276: "...unde do toghen se wedder aff, wente se horden, dat koninck cristiern quam uth dennemarken myt grotem volke unde wolde de stat entsetten. Aldus do de konick qwam in de stad, do mende he, dat de sweden affgetogen weren van vruchten, unde wyfte des nycht, dat se myt listicheit unde mit vorsate dat gedan hadden, unde volgede den sweden na myt deme volke, dat he gebracht hadde. Unde de sweden hadden sik gelecht in en stuvete,...".

han thå wiss tidendhe, at biscop Kättil och the andra som med honom woro, woro komne med Dalekarlenar nidh til Haråker, Ther före drogh konungen emooth them, actandes leggia them nidh, och sedan dragha vp i Dalerna och platt förleggia then landzändhan" (Klemming 1860: 230). I förarbetet till krönikan anger Olaus Petri att "tho konungh Christiern kom, goffwo the [biskopens män] sich vp i Dalerne, han drogh ephther them medh allo mackt och kom til helle skogh..." (Klemming 1860: 342). Det är alltså klarlagt att den kungliga hären marscherade till Västerås och att kungen sedan marscherade norrut i riktning mot Dalarna. Det tycks också ha varit Dalarna som var kungens mål, men efter drygt två mils marsch mötte han biskopens trupper vid Haraker.

I sin egen redogörelse till Lübeck anger kungen att när han var redo att tåga ut från Stockholm fick han uppgifter om att biskopen och hans män hade samlat sig i Hällaskogen, varpå kungen marscherade dit och gick till anfall mot dem.¹⁹ I sin egen redogörelse hade han alltså inte någon målsättning att marschera till Dalarna, utan endast till Hällaskogen där han visste att biskopen fanns. Kungen anger dessutom att det var Kettil som blev tillbakalagen och led förluster, både av frälsemän och av bönder. Av guds försyn led kungens egna trupper dock inga förluster, men förlorade många hästar.²⁰ Denna utsaga är naturligtvis starkt färgad av kungens vilja att framställa händelsen i en fördelaktig dager, och utlämnar helt de andra källornas utsagor om hans svåra förluster och brådstörtade flykt tillbaka till Stockholm.²¹ *Lybska krönikans* senare angivelse att kungen lidit svåra förluster (1200 man) antyder att uppgifterna i hans brev från april senare avfärdats i staden.²²

I början av maj samma år skrev kungen till allmogen i Axvalla län (enligt Hadorph sändes likalydande brev även till övriga län i Västergötland), där han redogör för biskopens resning (Hadorph 1676: 225). Kungen anger att han i 14 dagar belägrat Västerås slott, och att armén under denna tid förtärt allt livsmedel hemma hos präster och borgare i trakten (som därmed straffades för sin delaktighet i resningen). Hos allmogen köpte den gode kungen dock mat och öl för penningar, men snart var också denna mat slut och han såg sig tvungen att marschera tillbaka till Stockholm för att

¹⁹ Kraft 1940: 130–131: "...also wij rede were also na deme Holme to tehende, kregen wij tiding, dat de bisschop van Lincopinge, her Nigels Cristiernsson, her Erick Nielsson vnd her Jwar Green mit den dalekerlen vnd velen buren in eneme holte geheten Helleschow rechte vnder den Dalen weren versammelt, vnde se lagen dar vnde wolde vns nicht soken vnde dat holt ock nicht rumen. Also toghen wij strax vth to in vnd kamen tor mangelinge..."

²⁰ Kraft 1940: 130–131: "... ock kregen wij etliken schaden an vnssen perden".

²¹ Se vidare diskussion i Hagnell 1941: 204.

²² Grautoff 1830: 275–276: "...slogen em af twelf hundert man".

inte alldeles utarma bönderna.²³ Det är symptomatiskt för kungens framställning att han inte överhuvudtaget nämner slaget vid Hällaskogen, utan bara den avbrutna belägringen av Västerås slott. Det är alltså uppenbart att kungens egna redogörelser i sammanhanget har låg tillförlitlighet.

Att kungen, som han skriver i brevet till Lübeck, medvetet skulle ha sökt upp biskopens folk och gått till anfall mot dem i skogen förefaller inte troligt. Både *Vadstenadiariet*, *Sturekrönikan* och *Lybska krönikan* talar entydligt om att anfallet utgjorde ett överraskningsmoment – att kungens trupper red in i ett bakhåll och överrumplades. I *Vadstenadiariet* anges att när kungen anlände till slätten vid Haraker gjorde han en timmes uppehåll, förklarade för trupperna att de skulle marschera genom skogen och instruerade dem att förbereda sig för att möta en eventuell fiende längs vägen. När kungens trupper precis ridit in i skogen överfölls de oväntat av dalkarlarnas samlade här – utan att veta att fienden gömt sig just där (valet av vägen genom Hällaskogen innebar att de hade en lång väg genom skogar och över sjöar framför sig, längs vilken ett anfall ju kunde komma varsomhelst). Ett våldsamt slag utkämpades, som varade i två timmar, men dalkarlarna ”vann både slagfält och seger”. Kungen lyckades med svårighet fly från slagfältet med återstoden av sin här och skyndade mot Stockholm, förföljd av biskopens trupper (Gejrot 1996: 323–325).

Flera av källorna omnämner att biskop Kettil försätligt låtit hugga så kallade ”bråtar” i Hällaskogen. Detta lät också Erik Puke göra inför striden mot Karl Knutsson i Hällaskogen år 1437 (Klemming 1866: 144). Stridstaktiken med bråtar, håll och förhugningar som ofta brukades i Sverige under senmedeltiden och 1500-talet tycks i regel inte ha tjänat som några vägspärrar eller hinder. Istället har de syftat till att överraska en intet ont anande fiende, när denne marscherade längs vägar som löpte genom skogsområden. På så vis överrumplade t.ex. Erik Nipertz en dansk styrka vid Håla-veden år 1452 (Klemming 1866: 317). Detta är smått ironiskt eftersom samme Nipertz också deltog på kungens sida i slaget vid Hällaskogen (Hadorph 1676: 221). På 1520-talet ger Peder Månsson följande beskrivning av bråtarnas funktion:

²³ Hadorph 1676: 225: ”...oc laghe wij thesse XIII. Daghe fore Wästerars Slot / oc vptäredhe ther hwat Clerkeriet / oc Borgherne ther hafde / oc huat som wij andrestädz fald gøre kunne / swo at wij oc wore godhe Men ey kunne meer fanghe at köbe fore wore Peninga / oc ledhe ther stor nödh fore Mad/Öl oc Höstefodher / Swo at wij ey lengre ther töfwe /vden wij skulde hafue tilsted at thage fran wore Undersather oc Almoghe / oc forderfuit them i grunden / hwilket wij engalund tilståde wilde. Thy epter wore elskelige Radz radh / droghe wij hidh at bestille wore ärende / oc äre nu wore Skib kompne hijd / oc willie medh Gudz hielp retthe ower wore oc Righesens utro Men/...”.

The som fly fran fiendannas här gönom skogha oc tränge föresände speyara som ransaka wm ther ärw försaath, oc hwar the fram dragha fälle oc brotha skoghen äffther sikh at fiendana ey komma äffther them, oc sätye ther j brothana lönliken försath, oc när fiendana komma äffther wändhe sig moth them the som främmerst rymdo oc the j försatten ärw slaa pa ryggen aff fiendana oc klämme them swa (Geete 1913–1915: 158–159).

Den som förföljdes av en fiende skulle alltså låta hugga bråtar, och sedan vända om och anfalla fiendens tät när denne passerade bråten, samtidigt som de som låg i försåt i bråten skulle falla fienden i ryggen. Här rör det sig alltså inte om bråtar i egenskap av hinder eller fältbefästningar, utan om anordningar som skulle dölja och skydda dem som låg i bakhåll. Från år 1555 finns en planskiss bevarad över hur Gustav Vasa ansåg att en bråte borde anläggas (Adlersparre 1793: 90f). Att döma av den är det fråga om breda och mycket djupa trattformiga anläggningar som uppfördes längs skogsvägar. De bestod av pallisad-liknande invallningar som troligen var gjorda av stockar som kamouflerats med lövruskor och mindre träd (och vintertid rimligen snö) för att inte synas. Vid öppningen var de så breda att fienden först inte skulle märka hur han vallades in i en fälla som längs vägen blev allt trängre. Längs sidorna bakom stockarna skulle sedan karlar ligga redo med eldvapen och armborst, för att på given signal överösa fienden med projektiler. Längs dessa väggar skulle också finnas ”håll” – dolda gluggar – som kunde öppnas och genom vilka fienden kunde beskjas med bössor och kanoner.

Det är i *Sturekrönikans* redogörelse för slaget vid Hällaskogen som man först möter den explicita uppgiften att biskopen ”hadhe laatith hugga brutta tree” (Klemming 1867–1868: 36). Den fortsätter:

tha konungen kom i skoghen alth mz sin her
 byscop kätel förre holder tha full wäl när
 pa sidhan wiidh k[ungen] gnaggiadhe een hästh
 konungen badh wända som han gath mästh
 och sadhe jak förmoder bak oss fiende wara
 ther före kunnom wy ey längher in fara
 i samma stundh oppades thz första hall
 och strax piil och byssor moth konungen smal
 tha warth konungen storan aangher
 thy waghen warth tha mykit trangher (Klemming 1867–1868: 36–37)

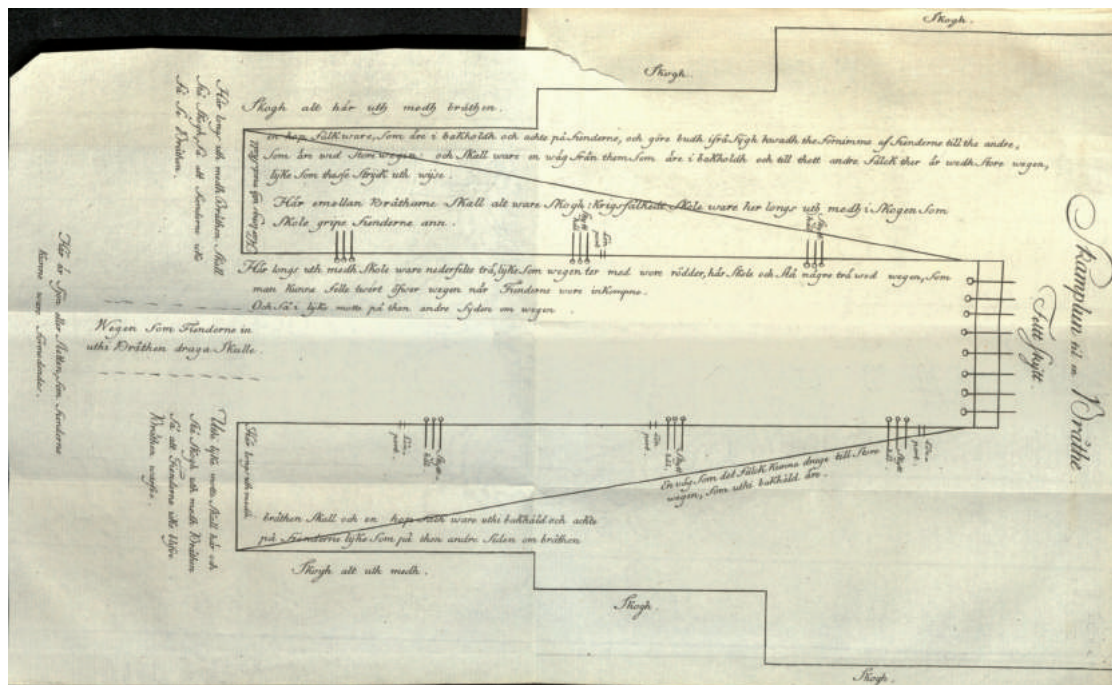

BILD 5. Gustav Vasas planskiss över en brätte från år 1555 (återgiven av Adelsparre, 1793). Den avbildade anläggningen är troligen tänkt att vara stor – gissningsvis minst 100 meter lång. Tanken är att den intet ont anande fienden ska närma sig längs vägen från vänster. Parallellt med vägen ska träd i förväg fällas som bildar ett slags palissader bakom vilka armborstskyttar ska ligga dolda. Framför brätten ska träd och buskar stå orörda så att brätten inte syns. Längst inne i brätten ska artilleri placeras i ett dolt blockhus. När fienden kommit in i brätten ska träd fällas (förhuggningar) vid dess öppning för att spärra reträttvägen, varpå fienden överöses med pilar och kanoneld från gluggar (håll).

Här framgår att det var först när man hörde en häst gnägga i skogen, som kan insåg att fienden fanns på sidorna om marschkolonnen och att man gått i ett bakhåll. Sedan anges att ett håll öppnades varpå armborst och kanoner avfyrades mot kungens trupper. Vidare anges att vägen vid detta lag blivit mycket trång, vilket ytterligare stärker intrycket av att biskopen anlagt en trattformig brätte. Sammantaget talar detta för att kungens trupper överrumplades i bakhållet.

Även *Lybska krönikan* omtalar att "svenskarna hade lagt sig i snårskogen, bland träd och buskar, där de fick gott skydd och betäckning, och försäkrat sig om att kungens här förföljde dem. När kungen kom mitt för hållet besköt de honom med kanoner och armborst".²⁴ Det ospecifika omnämnandet av "träd och buskar" som gav skydd beror sannolikt att på den tyske krönikören varit dåligt underrättad om hur bråtar och förhuggningar var konstruerade. Olaus Petri anger också att "ther woro thre brot-har hugne" (Klemming 1860: 342), vilken information han säkerligen hämtat ur *Sturekrönikan*.

Genom att okritiskt sammanblanda uppgifterna i *Sturekrönikan* och den betydligt yngre *Cronica Swecie* anger Carl Gustaf Styffe att kungen:

...nära Harakers kyrka stötte på förhuggningar eller s. k. bråtar å Hälleskogen, hvilka visade att Kettils här var i närheten. Den första kunde han utan motstånd genombryta; men då han kom till den andra, framstörtade ur några hölador, som stodo på ett kärr, der vägen framgick, en mängd af Kettils och Sten Stures bästa folk, hvilka föllo Danskarne med stor häftighet i ryggen (Styffe 1870: CLVI).

I denna förvirrande redogörelse tycks striden utspela sig både i Hällaskogen och på fältet i Haraker samtidigt. Julius Mankells redogörelse för slaget är likartat förvirrad och följer Styffes framställning (Mankell 1890: 267). Salomon Kraft har gjort en likartad tolkning av striden vid bråtarna, men förlägger slagets inledning till skogen och utelämnar de bönder som gömt sig i lador längs vägen, enligt *Cronica Swecie*: "Den första bråten lyckades hans [kungens] styrka kringgå. Vid striden om den andra förhuggningen måste det danska kavalleriet sitta av för att kunna bana sig väg. Sedan hindret övermannats, fortsatte den kungliga styrkan sin framryckning, nu mot huvudställningen" (Kraft 1944: 87). Dessa äldre forskare har härmed alla tagit fasta på passagen i *Sturekrönikan* som anger att biskopen "hadhe laatith hugga brutta tree / om een monde konungen riidha / wiidh then andra wille han ekki biidha" (Klemming 1867–1868: 36). Både Jens Olesen och Dick Harrison har – med utgångspunkt i *Sturekrönikan* och *Vadstenadiariet* – gjort samma tolkning som Kraft, att strider först utkämpades om de två första bråtarna (Olesen 1983: 188; Harrison 2004: 344–345). Hagnell ansluter sig också till denna ståndpunkt. I kungens rätt överdrivna brev till Lübeck anger han att han gick till anfall mot fienden och slog dem tillbaka tre gånger

²⁴ Grautoff 1830: 275–276: "Unde de sweden hadden sik gelecht in en stuvete, dar bome unde busche weren, dar se sik mede beschutten unde bedecken mochten, wente se vormodeden sik wol, dat de konyneck en navolgen wolde. Aldus nemen se war, do he qwam vor dat holt, unde schoten in syn volk myt bussen unde myt armborsten".

i skogen.²⁵ Hagnell konstaterar att "Denna skildring bestyrker onekeligen de stora dragen av StK:s stridsskildring, de tre anfallen och återtaget till Västerås" (Hagnell 1941: 204).

Både Styffe, Mankell, Kraft, Hagnell, Olesen och Harrison är alltså ense om att strider utspelade sig kring var och en av de tre bråtar som biskop Kettil anlagt i Hällaskogen. I den åsyftade passagen av *Sturekrönikans* text nämns dock inte explicit att någon egentlig strid skulle ha utspelat sig vid de två första bråtarna: "om een monde konungen riidha / wiidh then andra wille han ekki biidha" (Klemming 1867–1868: 36). I textens följande rader anges dessutom att "tha konungen kom i skoghen alth mz sin her / byscop kätel förre holder tha full wäl när / pa sidhan wiidh k[ungen] gnaggiadhe een hästh / konungen badh wända som han gath mästh / och sadhe jak förmoder bak oss fiende wara" (Klemming 1867–1868: 36–37). Denna passage pekar snarare på att det först var vid den tredje bråten som kungen insåg att han gått i ett bakhåll. Angivelsen att biskop Kettil "förre holder" torde ha betydelsen att han "håller sig dold längre fram".²⁶ *Vadstenadiariet* anger att dalkarlarna "gömde [...] sig och lyssnade efter kungens ankomst" (Gejrot 1996: 323), och den yngre *Cronica Swecie* att "Almoghen stode ther inne [i skogen] tyste" (Klemming 1867–1868: 153). När kungen insett att det fanns fiender bakom dem i skogen anger *Sturekrönikan* "i samma stundh oppades thz första hall / och strax piil och byssor moth konungen smal" (Klemming 1867–1868: 36f). Det var alltså inte förrän då som det första "hållet" öppnades. En identisk uppgift återfinns i *Lybska krönikan*: "do he qwam vor dat holt, unde schoten in syn volk myt bussen unde myt armborsten" (Grautoff 1830: 276).

Sammantaget ger denna analys gott stöd för hypotesen att bakhållet inte röjdes förrän vid den tredje bråten. Dels skulle det förefalla rätt poänglöst att fortsätta hålla delar av styrkan gömd om bakhållet redan var avslöjat, och dels framstår det som fullständigt huvudlöst av kungen att fortsätta marschen genom skogen om man redan insett att man gått i ett bakhåll. Tidigare forsknings tolkningar av slagets inledningsskede framstår alltså som mycket motsägelsefulla. Jag bedömer det som betydligt sannolikare att bakhållet inte röjdes förrän kungens marschkolonn nått fram till den tredje och sista bråten, och att striden där inleddes med ett överraskande anfall.

Ett grundläggande problem med tidigare forskares tolkningar av händelsen är att de inte tycks ha tagit hänsyn till hur senmedeltida bråtar varit konstruerade. Eftersom det får förutsättas att bråtarna var anlagda längs vägen genom skogen, kan det mycket

²⁵ Kraft 1940: 130–131: "Also toghen wij strax vth to in vnd kamen tor mangelinge mit en vnd slogen se to dren malen vtluhtich to rugge in dat holt".

²⁶ Se: "Fyrre" (före, främre, framåt, längre fram) och "holder" (av "hylia" – dölja, gömma) i Söderwall 1884–1973.

väl vara så att de två första bråtarna varit rätt breda och öppna i båda ändar, medan först den tredje bråten var konstruerad som en egentlig tratt. Detta för att största möjliga del av kungens marschkolonn skulle vara innesluten i bakhållet, innan anfallet började. Detta skulle innebära att kungens reträtt ut ur skogen förvandlades till ett verkligt gatlopp.

I *Sturekrönikan*, som är den mest detaljrika skildringen av striden, anges att några av skyttarna i skogen kände igen kungen och började skjuta armborstpilar mot honom:

een ropadhe skiuth then som mz gröna hatten riidher
i wäghen honum saa kosteligha liidher
ä hwarth thetta slaghit hwärrffuer
wiisth är thz konungen siälffuer
k[ungen] sadhe do my hir dyn ysserin hoth
gotes wunne see skedi my all doth
een skoth tiil mz eeth dala skoth
gynom konungsens hath wthan spooth" (Klemming 1867–1868: 37).

Kungen anges ha burit en grön hatt, och när han blev beskjuten bad han en av sina följeslagare att snabbt räcka honom sin hjälm. Han träffades dock av en pil i hatten innan han hann få på sig hjälmen. Troligen bar kungen alltså rustning, men ingen hjälm. *Danzigs krönika* anger också: "in welchen streiten der her konigk aus Denemarcken auch selbst geschossen und gewunt wart" (Hirsch 1870: 612), att kungen själv blivit skjuten och sårad. Denna uppgift är intressant eftersom dessa källor torde vara av varandra helt oberoende.

Lönnroth skriver att "Slaget vid Haraker 1464 hade visat, vad dalkarlarna förmodde i gynnsam terräng" (Lönnroth 1938: 190). Även Larsson drar slutsatsen om slaget, att "...ett välövat bondeuppbåd [...] grupperat i en skogrik och välkänd terräng, med framgång kunde ta upp striden även mot beridna yrkessoldater" (Larsson 1997: 298). Båda anser helt riktigt att bondehären enligt källorna ofta höll relativt hög militär kvalitet. Av deras framställningar att döma tycks de dock anse att slaget endast utspelade sig som ett bakhåll i skogen, och att detta var det enda sättet för bönderna att göra sig gällande i strid. Problemet är att slaget ingalunda tycks ha avgjorts i skogen. Kungen själv anger förvisso själv i sin redogörelse till Lübeck att han inte ville riskera sina soldater mot bönderna i skogen, utan istället lät armén tåga tillbaka till Västerås.²⁷

²⁷ Kraft 1940: 130–131: "Also enwolden wij vnnse gudenmannes jegen de buren in deme holte nicht lenger wagen vnd toghen wedder to".

Som i det föregående diskuterats, är dock kungens utsaga inte speciellt tillförlitlig. *Sturekrönikan*, däremot, anger att kungens trupper flydde ut ur skogen och att biskop Kettils dalkarlar följde efter dem ut på öppna fältet: "the drogho tha fram alla blanka som een iiss / wille tha alla wynna priiss / ther öffdes hoffwärk paa baadhe sidha / snarth monde k cristiern ath wästraas liidha" (Klemming 1867–1868: 36–37). Enligt *Sturekrönikan* möttes alltså de två härarna också i ett avgörande slag på öppna fältet. *Vadstenadiariet* berör också implicit detta. Efter den inledande striden i Hällaskogen anger diariet att: "Nu började ett slag mellan dem, vilket höll på i nästan två timmar. Många stupade i konungens här – men dalkarlarna, de vann både slagfält och seger!" (Gejrot 1996: 325). Att dalkarlarna vann "slagfältet" implicerar att striden faktiskt avgjordes ute på öppna fältet och inte inne i skogen. *Danzigs krönika* ger mycket få detaljuppgifter, men anger att kungen lidit nederlag i "två strider",²⁸ vilket indikerar att slaget bestod av två distinkta skeden. *Lybska krönikan* anger också att svenskarna i detta skede "trädde ut" och slog ihjäl 1200 av kungens män, varpå denne tvingades fly.²⁹ Även den yngre *Cronica Swecie* anger att väl ute ur skogen "begyntess ther en mekta striid" (Klemming 1867–1868: 154). *Cronica Swecie* avviker dock från alla andra källor i sin redogörelse för detta skede. Väl ute ur skogen "begyntess ther en mekta striid [...] The danske wille tha gerna fly / Tha komme the bondher i ladherne wåre / the tryckte pa the daner swåre / Ther styrte badhe kar oc hest / kong cristierns folk bleff slagit alth mest" (Klemming 1867–1868: 154). Denna redogörelse, som tillkommit ett halvsekel efter slaget, indikerar att delar av biskopens här legat dold i lador i närheten, och fallit kungens trupper i ryggen när striden utbröt på öppna fältet. Uppgiften saknar dock stöd i övriga källor.

I *Cronica Swecie* talar biskop Kettil i jagform, och anger att "Jag kom och i samme tiid" som bönderna drog fram ur ladorna, och kavalleristriden började (Klemming 1867–1868: 154). I denna redogörelse anges också att det var Sten Sture d.ä. som anförde folket i skogen. En tolkning av denna utsaga skulle kunna vara att biskopen inte deltagit i överfallet i skogen, utan avvaktat med sitt frälsekavalleri längre bort, sedan gett signal till bönderna i ladorna och anslutit först när striden förflyttade sig ut på öppna fältet. Det är emellertid bara den yngre *Cronica Swecie* som ger stöd för denna tolkning.

Styffe skriver att "Slaget vid Haraker hade vigtiga följder. Det ingaf åter förtroende hos allmogen att kunna tillkämpa sig en seger öfver ett öfvadt rytteri..." (Styffe 1870: CLVII). Under striden på öppna fältet anger *Sturekrönikan* att "ther öffdes

²⁸ Hirsch 1870: 612: "... grossen merklichen schaden in ij streitten".

²⁹ Grautoff 1830: 275–276: "...unde treden to en uth, unde slogen em af twelf hundred man, also lange, dat he myt den synen vorvluchticht wart, unde vlo wedder in to deme holme".

hoffwärk paa baadhe sidha” (Klemming 1867–1868: 36–37). Denna formulering anger att det fanns kavalleri från båda sidor som red an mot varandra under striden. Även i den yngre *Cronica Swecie* anges om den avgörande striden på öppna fältet, att ”Glaffwenne brwste och swerdhen skrwlle / monge daner dode aff hestana fwlle” (Klemming 1867–1868: 153–155). Med senmedeltidens terminologi hänsyftar ”glaven” på den tunga ryttarlansen,³⁰ och indikerar alltså att en ryttarstrid utkämpades. Får man tro *Karlskrönikans* redogörelse för Karl Knutssons stora krigståg till Skåne vintern 1452, anges dessutom om allmogesoldaterna att ”the aro en dels mz harnisk oc häst / ferdoge som hofmän bäst [...] / the kunna wäl skywta oc spanne til hest / som nogra hofmän aller bäst (Klemming 1866: 295). Bönderna beskrivs alltså både vara beridna, bepansrade och med kapacitet att kunna spanna och skjuta armborst från hästryggen. Det är inte orimligt att så också varit fallet vid Hällaskogen 1464, och att en proportion kavalleri också ingick i biskopens här. Dessutom omtalas både i *Sturekrönikan* och i *Lybska krönikan* att biskopens trupper hade fört med sig kanoner till Hällaskogen, vilka de besköt kungen med.³¹ Biskop Kettils härstyrka var alltså ingalunda någon ren bondehop som Styffe indikerade. Segern på öppna fältet vid Harker indikerar också att biskopens trupper faktiskt varit så talrika som jag i det föregående uppskattat (cirka 4000–4500 man).

Bortsett från kungens egen redogörelse är källorna ense om att slaget avgjordes på öppna fältet, utanför Hällaskogen. Lönnroths konstaterande om ”vad dalkarlarna förmådde i gynnsam terräng” (Lönnroth 1938: 190),³² är alltså bara halva sanningen. Att biskopens trupper valde att lämna ställningen i skogen och möta kungens trupper på öppna fältet, talar nämligen för att man också hade förmågan att strida som en konventionell trupp. Den kungliga hären tycks ha varit stukad men ingalunda besegrad när den samlade sig på fältet utanför skogen. Att Kettils trupper i detta skede besegrade kungens indikerar att man faktiskt haft god militär kapacitet. Sturepartiets seger på öppna fältet vid Brunkeberg sju år senare är ännu ett exempel på detta. Larsson har noterat bondeuppbådets framgångsrika insats vid Hällaskogen, men går väl långt när han gör paralleller till de böhmiska Hussiterna och det schweiziska fotfolket (Larsson 1997: 298). Dessa var för all del framgångsrika ofrälse soldater, men fungerade i stor utsträckning också som legosoldater utomlands, varför parallellen är något missvisande (Parrott 2012: 46–54; Ekdahl 2008: 345–347; Kumlien 1940: 10–11). Den svenska bondemilisen var militärt slagkraftig men utgjordes inte av legosoldater

³⁰ Se ”glaven” i Söderwall 1884–1973.

³¹ Klemming 1867–1868: 36–37: ”byssor moth konungen smal”; Grautoff 1830: 276: ”unde schoten in syn volk myt bussen...”.

³² Larsson (1997: 298) anser i likhet med Lönnroth att ”skogrik och välkänd terräng” var avgörande för bondeuppbådets militära förmåga.

son tjänade för pengar, utan mobiliserades genom de skyldigheter som stipulerades i de senmedeltida landslagarna (Schlyter 1862: 15; Schlyter 1869: 13).

Slagets konsekvenser

Både källornas utsagor kring slagets utgång och tidigare forsknings syn på densamma, skiljer sig åt på flera punkter. När det stod klart att kungens här var besegrad, är källorna eniga om att denne drog sig tillbaka till Västerås varpå han sedan återvände till Stockholm. I sin egen redogörelse i brevet till Lübeck omnämner kungen dock inget fältslag och säger sig ha marscherat tillbaka till Västerås, eftersom han inte ville spilla sina mäns liv i onödan mot fienden som förskansat sig i skogen.³³ Denna utsaga torde av uppenbara skäl ha låg tillförlitlighet.

Vadstenadiariet, å andra sidan, anger att striden varade i två timmar och att "Många stupade i konungens här – men dalkarlarna, de vann både slagfält och seger! Kungen lyckades med svårighet fly från slagfältet med återstoden av sin här. De skyndade mot Stockholm; dalkarlarna följde dem tätt i hälarna med hela sin styrka" (Gejrot 1996: 325). *Danzigs krönika* anger att kungen lidit en stor och märklig skada och förlorat mycket gott folk, mer än 1400 man, samt att kungen själv sårades i striden.³⁴ I *Sturekrönikan* anges att när striden var förlorad:

monde k cristiern ath wästraas liidha
ther skedde tha nothot thz war ekki wäl
ther skötz saa mang dägeliĝh man i hæl
saara wordo manga och motte fly
ingen warth tha gripin tiil fanga i thy
Konungen leeth aath stokholm glidha
byscop kätel och dala leeth snarth äpter liidha
the komma nidher mz storan här
och spordes före hwar konungh cristiern han är (Klemming 1867–1868: 37–38).

³³ Kraft 1940: 130–131: "Also enwolden wij vnnse gudenmannes jegen de buren in deme holte nicht lenger wagen vnd toghen wedder to Westerars vnd vorbade den erer darnach twe nacht vnd hadden wol gehopet, dat se vns to velde scholden gevoldet hebben etc".

³⁴ Hirsch 1870: 612: "...grossen merklichen schaden in ij streitten, die im die Schweden und talleute[dalkarlar] in Schweden abgeschlagen haben, erliden in vorliesunge vil gutes volck mer wen xiiij[1400] man, die er verloren hat, [...] in welchen streiten der her konigk aus Denemarcken auch selbst geschossen und gewunt wart".

Här anges att många goda män sköts ihjäl, många var sårade och gjorde bäst i att fly eftersom man inte tog några fångar (implicit: dödade fångarna). I *Cronica Swecie* anges också att "Kong Christierns folk bleff slagit alth mest/ Nogle bliffue gripne oc icke många/ och gladdes wij wille them taga till fånga" (Klemming 1867–1868: 154). Det vill säga, det var få som hade turen att bli skonade och tagna till fånga.

I *Sturekrönikan* används nyckelverben "liidha" och "glidha" för att beskriva hur kungen retirerade och biskopen följde efter. Om den segrande sidan endast sparsamt tog fångar och den samlade biskopshären förföljde Kristian ända till Stockholm, får det dock förmodas att reträtten var rätt brådstörtad. I *Lybska krönikan* anges att kungen tvingades "fly" och att flykten inte slutade förrän i Stockholm.³⁵ I *Stockholms skottebok* noteras också "...koning Cristiern Och sidhan han miste stryden vppa Hæraker, tha komme tesse for:ne goda herra [Biskop Kettil och hans män] jgen met større makt oc dalekarle..." och återupptog belägringen av Stockholm" (Ssb 1460–1468: 155).

I *Olaus Petris krönika* anges att kungen "...wart affslaghen widh Harååker, och miste ther mykit folk och hästar, och rymde så åth Stocholm igen, Och biscop Kättil med the andra reeste landet til at beleggia Stocholm" (Klemming 1860: 230). I hans förarbete till krönikan anges att "konungen bleff aff slagen, miste myketh folk, och monge holster worde fongade Ther fore flydde han oth Stocholm alt thet han fformotte, och biscop Kättil drog epther och bestallade Stocholm på bodha malmana,..." (Klemming 1860: 342). I denna beskrivning handlar det snarast om en vild flykt undan biskopen. I *Cronica Swecie* anges att:

Kong cristiern förmotte tha ey lengher striida
wthen snarth ath wetherarss monde han riida
The hade ey båtath alth thz besta
blodoge oc sare ware hans hoffmen oc hesta
Han reed in oppa wetherarss torg
ther steg han aff i bittherliga sorg
Jngestadz torde han gånga in
Wthen bleff wthe på torghit i thz sin
Ther lath han sig henthath math oc dryck
Sa att han oc hans folck wedherqwekilse fik
The åthe som snarasth the kwnde

³⁵ Grautoff 1830: 275–276: "...unde slogen em af twelf hundert man, also lange, dat he myt den synen vorvluchticht wart, unde vlo wedder in to deme holme".

Oc drog aff i samma stwnde

Ty iag [Kettil] kom ephtherdraghendes brått (Klemming 1867–1868: 154).

Även i denna utsaga anges kungen vara förföljd av biskopen, och att hans blodiga och sårade män endast hastigt stannade till på Västerås torg för att äta och dricka. Nederlaget tycks alltså ha varit allvarligt och flykten brådstörtad. Även på kontinenten har man vid tiden uppfattat händelsen på detta vis. I ett brev, från 31 augusti 1464, från staden Köln till Edward IV av England rapporteras (i översättning från latin) att: "... Kung Kristian ... har blivit avsatt och besegrad av svenskar som gjort uppror, efter en stor strid där hans trupper led ett sådant nederlag att han knappt undkom med livet i behåll, vilket ryktet berättar och vittnar om".³⁶ Kungen, däremot, anger själv att han stannade i Västerås två nätter, och hade hoppats att biskopens trupper skulle följa honom ut på fältet.³⁷ Denna uppgift förefaller dock otrolig, givet det övriga innehålllets otillförlitlighet och vad som i övrigt är känt om förloppet.

Salomon Kraft skriver att "Inga äldre källor antyda några större förluster för danskarna" (Kraft 1944: 88). Detta påstående kan starkt ifrågasättas, både med utgångspunkt i de svenska källorna, som omtalar ett svårt nederlag, och i de två tyska krönikorna. Där omnämns 1200 man, respektive 1400 man i förluster på kungens sida (Grautoff 1830: 276; Hirsch 1870: 612). Eftersom senmedeltida arméer i regel saknade välutvecklade administrativa apparater med mönsterrullor och annat, är det vanskligt att mer precist uttala sig om förluster vid denna tid. Detta gör det omöjligt att avgöra om de anförda förlustsiffrorna avser döda, sårade, fångar eller alla tre dessa kategorier. De två tyska sifferangivelserna ligger dock nära varandra, och är alls inte orimliga och man t.ex. jämför med slaget vid Brunkeberg, sju år senare. Där anges Kristians förluster i döda och fångar till ca 2000–2600 man (Sundberg 2002: 342). Om striden vid Hällaskogen pågick i två timmar och blev så katastrofal för kungen som de flesta av källorna antyder, så är det en rimlig gissning att förlusterna uppgått till minst 1000 man i döda, sårade och fångar (i den mån sådana togs). Precis som Jens Olesen framhåller, var detta alltså ett allvarligt nederlag: "Slaget ved Haraker blev af skelsættende betydning. Kong Kristian mistede alt, hvad han havde vundet under det succesrige felttog" (Olesen 1983: 188).

³⁶ von der Ropp 1888: 428 (nr 583): "... princeps Cristiernus, rex Dacie, qui [...] dispositus et inclinatus erat per Swetenos sibi rebellantes post maximam stragem suarum gentium armorum tantam ruinam passus est ut vix fama referente et attestante evaserit".

³⁷ Kraft 1940: 130–131: "... vnd toghen wedder to Westerars vnd vorbadeden erer darnach twe nacht vnd hadden wol gehopet, dat se vns to velde scholden gevoldet hebben etc".

Den enda källa som alls talar om förluster på biskop Kettils sida är kung Kristian, som skriver att han gjorde "Stor skada både på frälsemän och bönder".³⁸ Det får förmodas att Kettil förstås förlorade en del folk i slaget, men sannolikt har förlustsiffrorna inte alls uppgått till samma siffror som på den förlorande sidan, eftersom biskopens trupper var skyddade bakom bråtar under slagets första skede. Man kan gissa att biskopen förlorade några hundra man i döda och sårade. Dessutom måste ett stort antal hästar ha dött på båda sidor.

Sammanfattning

Tidigare forskning har haft betydande svårigheter att identifiera platsen för slaget vid Hällaskogen år 1464, och har därigenom också dragit ofullständiga slutsatser om dess omständigheter och förlopp. Genom att jämföra de bevarade textkällorna med kartmaterialet från 1600- och 1700-talet har jag i artikeln identifierat platsen för båda de senmedeltida slag som stått vid Hällaskogen. Själva platsen "Hällaskogen" i äldre tid, har identifieras som ett avlångt skogsparti som löper i nordvästlig riktning längs vägen från Hällaberget till Hällsjön i Haraker socken. De bråtar som omnämns vid det andra slaget vid Hällaskogen år 1464 har varit anlagda längs skogsvägen, någonstans mellan den så kallade Pukestenen och Sjöbotorpet. På samma plats anlades troligen också bråtar vid det första slaget år 1437. Skälet till att denna plats blev scen för två slag var att vintervägen mellan Västerås och Dalarna löpte genom Hällaskogen – förmodligen en betydelsefull led för samfärdsl vid denna tid. Den kungliga armén valde denna väg för att vinterföret underlättade marschen och transporterandet av tross, proviant och furage et cetera. Eftersom vägen bara kunde utnyttjas vintertid måste det vid tiden för båda slagen dessutom ha varit snö och vinterföre. Mankells äldre teori om att slaget stod vid Ulvsta kan därmed avskrivas som felaktig.

I den här som biskops Kettil anförde ingick den oxenstiernska släktkretsens frälsetrupper, dalkarlarna, allmogen från övriga områden norr om Mälaren och sannolikt också folk från städerna kring Mälaren. Biskopen hade omkring 4000–4500 man till sitt förfogande. Till sammansättningen motsvarade armén ett tvärsnitt av de militära resurserna i det senmedeltida svenska riket och var alltså ingalunda någon ren "bondearmé". I den kungliga hären ingick danskt och sannolikt även holsteinskt och tyskt frälse, en betydande proportion folk från de danska städerna, huvuddelen av Götalandskapens frälse och troligtvis en kontingent från Stockholms stad. Armén uppgick till omkring 4000 man. Två kvantitativt jämnstarka motståndare ställdes alltså mot varandra och omkring 8000 man deltog i slaget. Givet den rätt heterogena

³⁸ Kraft 1940: 130–131: "...en groten schaden beyde an houemannes vnd an buren".

sammansättningen i de två härarna kan konflikten inte karakteriseras som någon entydigt svensk-dansk strid utan var i första hand ett inbördeskrig mellan olika nordiska partibildningar.

Kungens fälttågsrutt genom Östergötland, till Stockholm, Västerås och vidare norrut mot Dalarna dikterades av biskopshärens rörelse. Kungen hade lockats att tro att biskopens reträtt var en flykt och valde att förfölja honom längs vintervägen till Dalarna för att nå ett militärt avgörande. I Hällaskogen hade biskopen försåtligt anlagt bråtar, bestyckade med artilleri och bemannade med armborstskyttar – och kungen gick i fällan. Styffe, Mankell, Kraft, Hagnell, Olesen och Harrison förefaller ha gjort alltför djärva tolkningar, när de med utgångspunkt i en tvetydig formulering i *Sturekrönikan* ansett att strider utkämpades om var och en av de tre bråtar som biskopen enligt krönikan anlagt i skogen. Givet bråt-taktikens grundprinciper anser jag att striden istället börjades med ett överraskande anfall som inte inleddes förrän huvuddelen av den kungliga marschkolonnen kommit in i skogen. Kolonnen överrumpades, kungen själv blev sårad och hans trupper led svåra förluster innan de lyckades retirera ut ur skogen. Biskopshären följde efter och ett avgörande slag stod på öppna fältet, som varade i två timmar och där en kavalleristrid sannolikt också utspelade sig. Den kungliga armén blev besegrad, tvingades fly tillbaka till Stockholm och förlusterna översteg sannolikt 1 000 man i döda och fångar. Faktum att biskopens härstyrka besegrade kungens armé i ett öppet fältslag, indikerar både att den var relativt stor och att den hade en god taktisk kapacitet och militär förmåga. Den var ingalunda någon bondehop, som Styffe ansett.

Slaget vid Hällaskogen innebar ett allvarligt militärt nederlag för kung Kristian. Som en konsekvens av denna rätt spektakulära händelse förlorade han snart också den svenska tronen och Karl Knutsson återvände från sin landsflykt i Preussen. Trots det fortsatte det svenska inbördeskriget i flera år och kulmen nåddes först i samband med slaget vid Brunkeberg 1471. Där krossades både kung Kristian och resterna av den mäktiga oxenstiernska släktkretsen. Segraren var Sten Sture – den unge riddaren från slaget vid Hällaskogen. Sturepartiets unionsfientliga politik kom sedan att dominera den svenska politiken under det följande halvsekle.

Bibliografi

OTRYCKTA KÄLLOR

Lantmäteriet:

Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers socken, Ulvsta nr 1-2 (Redovisning år 1652).

Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers Socken/Hälla nr 1 (Avritning, år 1652);
 Lantmäteristyrelsens arkiv/Harakers Socken/Hälla nr 1 (Avritning, år 1652).
 Lantmäterimyndigheternas arkiv/ 19-HAK-34 (Storskifte, år 1793).

Riksarkivet:

SDHK 33637.

SDHK 34038.

TRYCKA KÄLLOR

ADLERSPARRE, Carl. 1793. *Historiska samlingar. D. 1*. Stockholm: Johan A. Carlbohm.

ASB = SJÖDIN, Lars, utg. 1932. *Gamla papper angående Mora socken. 2, Arvid Siggesons brevväxling*. Västerås: Till trycket befordrade av Anders Pers.

ATB 1 = NOREEN, Erik & Torsten WENNSTRÖM, utg. 1935–1937. *Arboga stads tänkebok. D. 1, 1451–1472*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

ATB 2 = NOREEN, Erik & Torsten WENNSTRÖM, utg. 1938–1939. *Arboga stads tänkebok. D. 2, 1473–1492*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

BSH 3 = STYFFE, Carl Gustaf, utg. 1870. *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. D. 3, Sverige under Karl Knutsson och Kristiern af Oldenburg, 1448–1470*. Stockholm: Nordstedt.

BSH 4 = STYFFE, Carl Gustaf, utg. 1875. *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. D. 4, Sverige i Sten Sture den äldres tid, 1470–1503*. Stockholm: Nordstedt.

BSH 5 = STYFFE, Carl Gustaf, utg. 1884. *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. D. 5, Sverige under de yngre Sturarne, särdeles under Svante Nilsson, 1504–1520*. Stockholm: Nordstedt.

ERSLEV, Kristian & William CHRISTENSEN, utg. 1928. *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. R. 2, Bd 1 (1451–1466)*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie.

GALSTER, Georg, utg. 1944–1953. *Danske middelalderlige regnskaber. Række 1, Hof og centralstyre*. København: Gad.

GEETE, Robert, utg. 1913–1915. *Peder Månssons skrifter på svenska: efter handskrifter i Stockholm, Uppsala och Linköping*. Stockholm: Nordstedt.

GEJROT, Claes, utg. 1996. *Vadstenadiariet: latinsk text med översättning och kommentar*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.

GRAU, Olof, utg. 1904. *Olof Graus Beskrifning öfver Wästmanland med sina städer, häradar och socknar 1754*. Västerås: Wästmanlands läns tidning.

GRAUTOFF, F.H., utg. 1830. *Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar/ nach der*

- Urschrift und mit Ergänzungen aus andern Chroniken, Zweiter Theil.* Hamburg: Friedrich Perthes.
- HADORPH, Johan. 1676. *Then andra delen til rijm-crönikorne hörande; innehåller åtskillige konglige och furstlige förlikningar, föreningar, försäkringar, dagtingan, förbund, förskriffningar, legdebref etc. och mera sådant som then svenska historien angår: medh Kongl. May.tz kostnad och privilegio vplagd aff Johan Hadorphio.* Stockholm: Niclas Wankijff kongl. booktryck.
- HIRSCH, Theodor, utg. 1870. *Scriptores rerum Prussicarum oder Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum untergange der ordensherrschaft. Vierter Band.* Leipzig: Hirzel.
- KLEMMING, Gustaf Edvard, utg. 1860. *Olaus Petri svenska krönika.* Stockholm: H. Klemming.
- . 1866. *Svenska medeltidens rimkrönikor. D. 2, Nya eller Karls-krönikan: början av unionsstriderna samt Karl Knutssons regering, 1389–1452.* Stockholm: Norstedt.
 - . 1867–1868. *Svenska medeltidens rimkrönikor. D. 3, Nya krönikans fortsättningar eller Sturekrönikorna.* Stockholm: Norstedt.
 - . 1881–1882. *Svenska medeltids dikter och rim.* Stockholm: Norstedt.
- KRÖNINGSSVÄRD, Carl Gustaf, utg. 1842. *Diplomatarium Dalecarlicum: urkunder rörande landskapet Dalarna. D. 1.* Stockholm: Nordströmska boktryckeriet. (Diplomatarium Dalecarlicum).
- VON DER ROPP, Goswin, utg. 1888. *Hanserecesse. Abt. 2, Von 1431–1476, Bd 5.* Leipzig: Duncker & Humblot.
- SCHLYTER, Carl Johan, utg. 1862. *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sveriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådigste befallning utgifven af d. C.J. Schlyter. Vol. 10, Codex iuris communis Sueciae Magnæanus* [Konung Magnus Erikssons landslag]. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- . 1869. *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sveriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådigste befallning utgifven af d. C.J. Schlyter. Vol. 12, Codex iuris communis Sueciae Christophorianus* [Konung Christoffers landslag]. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- SSB 1460–1468 = ALMQUIST, Johan Axel & Hans HILDEBRAND, utg. 1926. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 3:1, Stockholms stads skottebok 1460–1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460–1473* Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- SSB 1501–1510 = ALMQUIST, Johan Axel & Hans HILDEBRAND, utg. 1915. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 3:2, Stockholms stads skottebok 1501–1510.* Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.

- SSB 1516–1525 = ALMQUIST, Johan Axel & Hans HILDEBRAND, utg. 1935. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 3:3, Stockholms stads skottebok 1516–1525 samt strödda räkenskaper*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- STB 1474–1483 = ALMQUIST, Johan Axel, Hans HILDEBRAND & Emil HILDEBRAND, utg. 1917. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:1, Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- STB 1483–1492 = ALMQUIST, Johan Axel, Hans HILDEBRAND & Gottfrid CARLSSON, utg. 1944. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:2, Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- STB 1492–1500 = ALMQUIST, Johan Axel & Hans HILDEBRAND, utg. 1930. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:3, Stockholms stads tänkeböcker 1492–1500*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- STYFFE, Carl Gustaf, utg. 1870. *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. D. 3, Sverige under Karl Knutsson och Kristiern af Oldenburg, 1448–1470*. Stockholm: Nordstedt.
- SYLVIUS, Johannes. 1678. *The swenskes och göthers historia, skrefwen på latin aff Erico Olai, widh pasz tuhundrade och siutton åhr sedan...* [i svensk översättning]. Stockholm: Nicklas Wankijff, Kongl. Boktr.

LITTERATUR

- ANDERSSON, Roger. 2011. *Tre politiska pamfletter från 1460-talets Sverige: med ett bidrag om Danske kong Christierns handel av Carl Claeson, Ebba Edberg och Peter Isotalo*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- EKDAHL, Sven. 2008. "The Teutonic Order's Mercenaries during the 'Great War' with Poland-Lithuania (1409–1411)". I John France (red.), *Mercenaries and paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*, 345–361. Leiden: Brill.
- FERM, Olle. 2002. *State-formative tendencies, political struggle and the rise of nationalism in late medieval Sweden*. Stockholm: Runica et mediævalia.
- GILLINGSTAM, Hans. 1952. *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden: släkthistoriska studier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- . 2009. *Det svenska riksrådets världsliga medlemmar under medeltiden*. Stockholm: Runica et mediævalia.
- HAGNELL, Karin. 1941. *Sturekrönikan 1452–1496: studier över en rimkrönikas tillkomst*

- och sanningsvärde. Lund: PH. Lindstedts förlag.
- HARRISON, Dick. 2004. *Karl Knutsson: en biografi*. Lund: Historiska media.
- KRAFT, Salomon. 1940. "Slaget på Brunkeberg ur handelspolitisk synpunkt". *Historisk tidskrift* 60: 89–132.
- . 1944. *Sveriges historia till våra dagar. D. 3, Senare medeltiden, 2, Tidsskedet 1448–1520*. Stockholm: Nordstedt.
- KUMLIEN, Kjell. 1933. *Karl Knutssons politiska verksamhet 1434–1448*. Stockholm: Nordstedt.
- . 1940. *Karl Knutsson i Preussen 1457–1464: ett inslag i Östersjöområdets historia under det 13-åriga krigets tid*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- LARSSON, Lars-Olof. 1984. *Engelbrekt Engelbrektsson och 1430-talets svenska uppror*. Stockholm: Nordstedt.
- . 1997. *Kalmarunionens tid: från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm: Rabén Prisma.
- LUNDHOLM, Kjell-Gunnar. 1956. *Sten Sture den äldre och stormännen*. Lund: Biblioteka historica Lundensis.
- LÖNNROTH, Erik. 1938. "Slaget på Brunkeberg och dess förhistoria". *Scandia* 11.2: 159–213.
- MANCKELL, Julius. 1890. *Öfversigt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. D. 1, Hednatiden och medeltiden*. Stockholm: Militärlitteraturföreningens förlag.
- OLESEN, Jens E. 1983. *Unionskrige og stændersamfund: bidrag til Nordens historie i Kristian I's regeringstid, 1450–1481*. Århus: Jysk Selskab for Historie.
- PARROTT, David. 2012. *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POULSEN, Bjørn. 2001. "Med harnisk og hest: Om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder". I Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.), *Riget, magten og æren: Den danske adel 1350–1660*, 44–77. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- ROGERS, Clifford J. 1995. "The Military Revolutions of the Hundred Years War". I Clifford J. Rogers (red.), *The Military Revolution Debate*, 55–93. Boulder: Westview Press.
- REINHOLDSSON, Peter. 1998. *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia.
- ROSÉN, Jerker. 1993. "Maktkampen 1457–1471". I Jan Cornell, Sten Carlsson, Jerker Rosén, Gunvor Grenholm (red.), *Den svenska historien. 3, Kyrka och riddarliv, Karl Knutsson och Sturetiden*. Stockholm: Bonnier lexikon.
- SCHÜCK, Henrik. 1951. *Stockholm vid 1400-talets slut*. Stockholm: Geber.
- . 1959. *Ecclesia Lincopensis: Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav*

- Vasa. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Slagen vid Hällaskogen 1437 & 1464* [Kommande rapport]. Västmanlands Länsstyrelse.
- SUNDBERG, Ulf. 2002. *Medeltidens svenska krig*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg.
- SÖDERWALL, K.F. 1884–1973. *Ordbok Öfver svenska medeltids-språket, Vol I-V*. Lund: Svenska fornskriftsällskapet.

The second battle of Hälla forest 1464. Late medieval Swedish warfare and tactics

In this article I have considered some military aspects of king Christian I's winter campaign of 1464 and the second battle of Hälla forest. Previous research has been refuted concerning the actual location of the battle. The late medieval sources all speak of an ambush in Hälla Forest, but this location cannot be identified in maps of today. Through an examination of 17th and 18th century maps I've been able to establish what area actually constituted Hälla forest in late medieval times. Additionally, a map from 1652 also indicate a "winter road" stretching westward through the forest and north across the lakes in the direction of Dalecarlia. This road was accessible only during winter conditions, and would ease the logistic strains on any army moving north. The forest road also proved a perfect spot for an ambush. This is the explanation of why this place became a battlefield both during the Puke feud in 1437 and in 1464 – both times during winter conditions. The indication of the winter road and the fact that the old Hälla forest was a rather small area makes it possible to actually pinpoint the place where the ambush was set and the battle commenced. At this very place the map drawn in 1652 also indicates a stone formation named 'The Puke Stone' with reference to the battle in 1437.

The insurgents' army in 1464 was led by the Linköping bishop Kettil Karlsson (Vasa) with support from the family, friends and allies of him and his cousin the deposed archbishop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) and their retainers. The main body of the insurgents' army consisted of peasant militia from the areas around and to the north of Lake Mälaren including the renowned Dalecarlia peasants from the mining district. Additionally some of the towns around Lake Mälaren and in Östergötland seem to have joined the uprising. Thus this was no pure 'peasant army', but an army which composed of different strata of Swedish society, and was led by several members of the council of the realm. It likely consisted of 4000–4500 men. King Christian's army consisted of noble retainers from Denmark and Holstein, a large

proportion of soldiers from the Danish towns, the larger part of the nobility from southern Sweden (Götaland) and likely also a contingent from Stockholm. The number is estimated to around 4000 men in total. Thus the clashing armies were of a fairly equal size. The Danish army also consisted of a fair amount of Swedes, emphasizing the civil war character of the conflict.

The route chosen by the king was dictated by the movements of the insurgent army. Once the king had relieved the besieged Stockholm the bishop made a feigned retreat to Västerås and thereafter headed north. He anticipated that the king would chose the winter road through Hälla forest and prepared an ambush there, with well concealed wooden defences armed with crossbows and cannons – a practise common in the late medieval Swedish style of warfare. The three concealed defences seem to have been arranged in the shapes of concessive funnels gradually narrowing the road passage. The king's forces entered the forest on the winter road and were suddenly surprized by cannon fire and volleys of arrows. They suffered losses before they managed to back up unto open ground again. The insurgent's army poured out of its forest positions and pitched battle commenced lasting for two hours, including a clash of elements of cavalry from both sides. The king's army was likely too shaken to fight effectively and eventually broke and ran. Several Danish and Swedish noblemen alike were slain or captured, and the royal army lost approximately 1000 dead or captured men. The retreating army was pursued but eventually managed to reach safety behind the walls of Stockholm. The royal army mainly including professional soldiers was defeated by an army mainly comprising peasant militia. This is a fact that indicates that this was not a bunch of pitchfork wielding yokels but a corps of commoners with an approving military and tactical ability.

The defeat at Hälla forest diminished Christian I's political power in Sweden and before the end of the year he had lost the Swedish throne. This allowed for the return from Prussia of the former Swedish king Karl Knutsson (Bonde). Yet turmoil and civil war prevailed until 1471 when Christian I was finally defeated at the battle of Brunkeberg while trying to regain the throne. At that time the remnants of the political party that had faced him at the battle of Hälla forest fought by his side and joined him in defeat.

Fil. mag. **Martin Skoog** (f. 1980) är verksam som doktorand vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Hans avhandlingsprojekt behandlar militära organisationsformer i Sverige under 1400- och 1500-talet, och har tidigare i huvudsak intresserat sig för frågor om krig och samhällsutveckling, militär kulturhistoria och

slagfältsarkeologi. Publikationer inkluderar: "Första världskrigets orsaksdebatt – En historiografisk översikt och diskussion" *Militärhistorisk tidskrift* 2014:1 (tillsammans med Pontus Rudberg); "Wie die huren auff ein kirchweich': Landsknektskulturens diffusion och reception i Sverige 1489–1530" i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.) *Politiska rum: kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund: Nordic Academic Press, 2014); "Slaget vid Älvsborg 1502", *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* 2011/2012; "Yllet och uniformerna – den svenska textilindustrins uppkomst" i Anna Fredholm & Martin Skoog (red.), *Kronans kläder. Armémuseum Meddelande 70* (2010). E-mail: martin.skoog@historia.su.se.
